

Kroniek

Roelof Bouwman (1906-1944)

Interview met Piet Naber

Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924) -

Misdrijven tegen de zeden

Jeneverstoker van het Veenpark; Trieco Middelfans (69)

Truus Kromsigt en Jo Weijers

De eerste benzinepomp in Emmen

Wie weet meer? Jo Weijers (1900-1992)

Hier onder zijn drie schilderijen van Jo Weijers afgebeeld. Zij woonde vanaf eind 1958 tot 1991 in Emmen op het adres De Veenkampen 7. Op de bladzijden 36 tot en 39 wordt meer over haar verteld.

Linksboven: Jo Weijers, Vaas met bloemen, olieverf op paneel, 24 x 31, Particuliere Collectie.

Rechtsboven: Jo Weijers, Stilleven met bloempot en Chinese schotel, olieverf op doek, 45 x 40, Particuliere Collectie.

Links: Jo Weijers, Heuvelslandschap Elzas (1965), olieverf op doek, 48 x 34, Particuliere Collectie.

Wie weet meer?

Wie meer kan vertellen over Truus Kromsigt of Jo Weijers? Wie heeft thuis een schilderij of aquarel van Jo Weijers aan de muur hangen?

Reacties graag naar: Albert Eggens, 0591-859087 of alberteggens@hotmail.com of Gerben Dijkstra, 06-50805953 of gjd50@ziggo.nl.

Artikelen

Redactie	Wie weet meer? Jo Weijers (1900-1992)	ii
Sis Hoek-Beugeling	Roelof Bouwman (1906-1944)	4
Marscha van Noesel	'Ik was een onderwijzer die zijn eigen regie had'- Interview met Piet Naber	11
Albert Eggens	Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924) - Misdrijven tegen de zeden	15
Marscha van Noesel	Kijk je naar toen, dan zie je het nu	
	Jeneverstoker van het Veenpark: Trieco Middeljans (69)	22
Gerard Steenhuis	Verlaten land	25
Gerben Dijkstra	Truus Kromsigt en Jo Weijers	36
Piet Naber en Hans Thedinga	De eerste benzinepomp in Emmen	40
Redactie	De huldiging van Henderika Alberdina van Riel-Smeenge (1900-1992)	iv
Bijdragen		
Albert Eggens	Redactioneel	1
Henk Jeurink	Verenigingsnieuws	2

Bestuur

Peter Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 06-38358941, pmkraan99@gmail.com.
Henk Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 06-25186205, henderik.jeurink@gmail.com.

Albert Oost, penningmeester, ledenadministrateur en webmaster, Amsterdamscheveldlaan 1, 7887 VD Erica, 06-10061012, aoost3@kpnplanet.nl.

Sake H. Dijkstra, bestuurslid, Ripperdalaan 5, 9321 AH Peize, 050-7851310, sakehennie@gmail.com.

Gré Tiben-Tolner, bestuurslid, Hoofdkanaal o.z. 146, 7881 VR Emmer-Compascuum, 06-15688141, gretiben@hotmail.com.

Geert Schutrups, vicevoorzitter, Parklaan 7, 7822 EA Emmen, 06-55122978, parklaan7@home.nl.

Roelienke Weerink, bestuurslid, Rooseveltstraat 6, 7844 LN Veenoord, 06-14584162, roel_1976@hotmail.com.

Redactie

Albert Eggens, redactiesecretariaat, Spitaalzoom 54, 7813 DL Emmen, 0591-859087. Gelieve kopij te zenden aan: alberteggens@hotmail.com.

Dit jaar doet Albert dit werk waar nodig nog samen met Piet Naber, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942, p.a.naber@home.nl.

Contact

- Website Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe: <https://hvzod.org>.

- Volg ons op Facebook: <https://www.facebook.com/Hist.Ver.Zuido.Drenthe/>

- Algemeen emailadres: henderik.jeurink@gmail.com.

Lid worden van de

Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt voor 2024 € 20,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Schrijf u in op:

<https://hendrik.jeurink@gmail.com/lid-woorden/> of mail: aoost3@kpnplanet.nl.

Contributie

Jaarlijks wordt in februari de contributie via factuur of per incasso geïnd.

Bankrelatie

Rekeningnummer NL78 RABO 0104 4688 15, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Redactioneel

Voor u ligt een extra dik nummer van de *Kroniek*.

Dat is goed nieuws: verscheidene auteurs houden zich bezig met het ontrafelen van de geschiedenis van onze regio en weten hun bevindingen op schrift te stellen. Bijzonder is ook dat deze artikelen over zeer uiteenlopende onderwerpen gaan. Als docent geschiedenis vertel ik de leerlingen over het belang van ons vak. Ik noem daarbij altijd drie redenen: je kunt leren van het verleden en je begrijpt het heden er beter door, maar ook dat het gewoon leuk is om iets te weten over het leven van onze voorouders. De vele publicaties en historische verenigingen zijn daarvan ontegenzeggelijke bewijzen.

In dit nummer vult Sis Hoek-Beugeling haar onderzoek naar de gemeente Emmen tijdens de Tweede Wereldoorlog aan met het levensverhaal van Roelof Bouwman, die in 1944 in Emmen werd opgepakt en korte tijd later werd geliquideerd.

Marscha van Noesel interviewt Piet Naber, die jarenlang redacteur van de *Kroniek* is geweest, maar daar nu mee stopt. Dat wil echter niet zeggen dat zijn passie voor het verleden verdwenen is. Met name zijn eigen familiegeschiedenis heeft zijn aandacht.

In de rubriek 'Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924)' schrijf ik over zedenmisdriven. Die hadden niet alleen betrekking op seksueel geweld, maar bijvoorbeeld ook op dierenmishandeling en professioneel gokken.

Een tweede verhaal van Marscha ten Noesel gaat over Trienco Middeljans, die in het Veenpark in Barger-Compascuum laat zien hoe men vroeger jenever stookte.

In zijn artikel 'Verlaten land' verhaalt Gerard Steenhuis over Zwartenberg. Deze streek is als een van de laatste venen in de gemeente Emmen aan snee gekomen. De auteur schrijft over de ontwikkeling van dit gebied en wie er zoal hebben gewoond.

Gerben Dijkstra haalt herinneringen op over twee bijzondere vrouwen, die een groot deel van hun leven in Emmen aan De Veenkampen hebben gewoond.

Piet Naber en Hans Thedinga behandelen tenslotte de plaatsing van het eerste tankstation in de gemeente Emmen. Vanaf de herfst van 1923 konden automobilisten daarvan profiteren.

Verenigingsnieuws

door Henk Jeurink

Terugblik

Dit najaar hebben we onder grote belangstelling en met mooi weer een prachtige wandeling door het esdorp Weerdinge gemaakt. Ook de activiteiten in de Emmer Synagoge sloegen goed aan. Tijdens de Ouderendag hebben wij elf nieuwe leden kunnen inschrijven. Mensen beginnen weer interesse voor de HV Zuidoost-Drenthe te krijgen.

Contributie met ingang van 2024

Tijdens onze jaarvergadering in 2023 werd besloten om de contributie voor leden te verhogen naar € 20,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Graag rekening mee houden in het betalingsverkeer met de HV Zuidoost-Drenthe.

Erfgoedactiviteiten

Museum Collectie Brands 2024

U kunt ook in 2024 als lid van de HV Zuidoost-Drenthe gratis het mooie *Museum Collectie Brands* bezoeken. Toon uw legitimatie en het museum controleert uw gegevens met onze ledenlijst. Het is een goed idee voor een regenachtige of koude dag. Er is daar veel te bekijken en te bestuderen. We worden vanaf 2024 allemaal als *Vrienden van het Museum Collectie Brands* aangemerkt in plaats van als donateurs.

Nieuwjaarsreceptie HV Zuidoost-Drenthe op 20 januari 2024

Volgend jaar beginnen we het jaar met een gezellige nieuwjaarsbijeenkomst in het Theehuis van het Volk van Grada aan het Noordeind 21, 7815 PB Emmen. Onder het genot van koffie en een drankje gaan we met zijn allen aan tafel om ons te goed doen aan een heerlijke stamppotmaaltijd of bruine bonen. Tussendoor zorgt de accordeongroep van 't Volk van Grada voor vrolijke muziek. Ter dekking van de kosten vragen we slechts € 10,00 per persoon. In deze moeilijke tijden acht het bestuur zo'n samenzijn van leden van de HV Zuidoost-Drenthe op zijn plaats.

In verband met de warme maaltijd dient u zich voor deze bijeenkomst op te geven bij onze secretaris Henk Jeurink: telefoon: 06 25186205 of mail: hendrik.jeurink@gmail.com (bij voorkeur).

Algemene ledenvergadering (ALV), 25 maart 2024

In de *Kroniek* van maart 2024 komen we met actuele informatie over de Algemene Ledenvergadering van onze vereniging. We vragen u nu slechts om deze datum alvast te noteren.

In november 2023 verschijnt het boek *De onzichtbare eik* van Ria Blom uit Buinen bij Uitgeverij Drenthe. Ria neemt ons na de pauze van deze ALV

LEDENWERFACTIE

De Historische Vereniging stelt zich ten doel om te groeien wat betreft het ledenaantal. Helpt u onze vereniging groter worden? In de vorige *Kroniek* hebben we de actie opgestart. We hebben door onze actie al flink wat nieuwe leden mogen inschrijven.

Hoe werkt het? U kent vast wel mensen in de kennissen- of familiekring die interesse hebben in de historie van Zuidoost-Drenthe en de herinneringen aan vroeger.

U kunt ons helpen op twee manieren.

- U maakt iemand direct lid door het inschrijfformulier in te vullen en te laten ondertekenen (zie www.hvzod.com) of bel 06-15688141. Het nieuwe lid krijgt dan gratis het decembernummer 2023 en indien nog voorradig alle Kronieken van 2023. U krijgt als beloning een cadeaubon van € 10,00.
- U geeft ons het adres en telefoonnummer door van iemand waarvan u denkt dat hij/zij wellicht interesse heeft. Wij sturen dan gratis het decembernummer 2023 op. Vervolgens nemen wij enkele weken later contact op en vraagt of diegene lid wil worden van onze vereniging. Als iemand lid wordt, krijgt u alsnog een cadeaubon van € 10,00.

De cadeaubonnen ontvangt u zodra de betaling van het nieuwe lid op onze bankrekening staat.

Wij wensen u veel succes en alvast bedankt voor uw medewerking

mee naar 100 jaar tussen boeren en burens 1843-1943. De opzet van het boek en het leven in de dorpen Buinen en Gieterveen in die jaren staat centraal in haar voordracht.

Tenslotte

We hebben van ruim de helft van onze leden hun mailadres. Nog handiger is om van (bijna) iedereen het mailadres te hebben. Verschillende keren per jaar sturen wij een nieuwsbericht per mail. Ontvangt u die niet en u heeft wel een mailadres, dan vragen we u om in actie te komen. Stuur

dan direct een mailtje naar **albertoo1949@gmail.com**. Zet in deze mail s.v.p. uw naam en adres. Alvast bedankt voor uw medewerking. Als gevolg van onze ledenwerfactie hebben zich met uw hulp weer nieuwe leden aangemeld. Deze actie loopt nog door. Hoe het werkt en hoe u als lid een cadeaubon kunt verdienen, leest u op de vorige bladzijde.

De *Kroniek* verschijnt in 2024 op 6 maart, 11 juni, 4 september en 11 december.

*De reiscommissie Gré Tiben, Rieka Wilken,
Sake Dijkstra en Henk Jeurink*

Busreis HV Zuidoost-Drenthe 2024

‘Varen op de Eems en Schloss Bentheim’

Zaterdag 11 en 18 mei 2024

De jaarlijkse excursie begint dit jaar met een boottocht op de Eems. Daarvoor gaan we naar Lingen. Daar wacht een overdekte boot met een groot bovendeck op ons. Aan boord krijgen we koffie/thee met gebak aangeboden. De kapitein zal ons gedurende een twee uur durende reis uitgebreid vertellen over de prachtige natuur en andere wetenswaardigheden. Vervolgens gaan we naar een groot stuwmeer bij Geeste. Deze Speicherbecken werd in de jaren tachtig aangelegd als koelwaterbekken voor de kerncentrale in Lingen. Aan dit meer ligt Hotel-Café-Restaurant Deichkrone met grote terrassen aan het water. Daarna gaan we naar Bad Bentheim. We bezoeken daar kasteel Bentheim, waar gidsen ons gedurende 1,5 uur rondleiden. Mensen met een rollator of die slecht ter been kunnen in een filmzaaltje alles bekijken wat er boven te zien is. De deelnamekosten voor leden en gezinsleden bedragen € 45,00 p.p. en voor niet-leden € 50,00 p.p. Bij Deichkrone hebben we een lunchbuffet [koud en warm] voor € 15,00 p.p. besteld. Graag de deelnamekosten en de lunchkosten tijdens de excursie contant betalen. Voor deze mooie en vast weer gezellige reis verwachten we weer veel animo. Per zaterdag is er slechts ruimte voor 2 x 50 deelne-

mers. U kunt zich opgeven bij onze secretaris Henk Jeurink: telefoon: 06 25186205 of mail:

hendrik.jeurink@gmail.com (bij voorkeur).

Onder voorbehoud

8.45 - 9.00 uur Opstappen en vertrek parkeerterrein Kerkhoflaan Emmen [7811 HN] bij het voormalig *Fletcher Hotel*.

10.00 - 12.00 uur: Boottocht op de Eems vanaf *Hotel Am Wasserfall* nabij Lingen.

12.45 - 14.15 uur: Speicherbecken Geeste lunch bij Deichkrone.

15.00 - 17.00 uur: Bezichtiging Schloss Bentheim.

17.00 - 18.00 uur: Terugtocht naar Emmen.

Burg Bentheim

door Sis Hoek-Beugeling

Roelof Bouwman (1906-1944)

Op 10 mei 2023 werd het boek **GEMEENTE EMMEN 1940-1945** gepresenteerd. Het verhaal van Roelof Bouwman (1906-1944) is niet in dit boek opgenomen.¹ Daarom krijgt het in de *Kroniek* alsnog een plek.

Op 27 december 1945 werd onder nummer 691 in het boek van de Burgerlijke Stand te Emmen de ontvangst ingeschreven van een *'afschrift van een akte, opgemaakt door den ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Havelte, waaruit blijkt dat op eenentwintig October negentienhonderd vierenveertig te acht uur in de gemeente Havelte is gevonden het lijk van een manspersoon, dat op vierentwintig Januari dezes jaar is geïdentificeerd als te zijn van Bouwman, Roelof, oud achtendertig jaar, koopman, geboren alhier... etcetera'*.

Straatnaambord. (Foto: Uitgeverij Drenthe, 2023)

Wortels in Nieuw-Amsterdam

Roelof Bouwman werd in 1906 geboren in Nieuw-Amsterdam. Hij was de zoon van Warner Bouwman (1867-1922) en Hiltje Oldekamp (1872-1939). Hiltje werd geboren in Nieuw-Amsterdam en kwam uit een schippersfamilie die zich in 1877 liet inschrijven in de gemeente Emmen, met Nieuw-Amsterdam als woonplaats. In het gezin werden negen kinderen geboren, waarbij Hiltje de een na

Provinciale Drentsche en Asser Courant, 28-02-1899

Het gezin Bouwman omstreeks 1910. Vanaf links: Klaas, vader Warner, Roelof, moeder Hiltje met op schoot Bert (Collectie Familie Bouwman)

Vaart ZZ 26 werd door Warner Bouwman als woonhuis gebouwd. (Google, 2023)

jongste was. Als ‘rustend schipper’ begon vader Oldekamp, waarschijnlijk omstreeks 1890 een bakkerij in Nieuw-Amsterdam die hij na het overlijden van zijn vrouw in 1899 overdeed aan een van zijn zonen.

Warner Bouwman werd geboren in Diffelen en was de zoon van een vermogende vervener in Dedemsvaart. Hij was het derde kind in de rij van elf. Rond de tijd dat hij Hiltje Oldekamp leerde kennen kocht hij een perceel van 20 ha veen aan de Dikkewijk ten noorden van Nieuw-Amsterdam.

Hiltje Oldekamp en Warner Bouwman trouwden in 1902. Tien maanden later werd een zoontje geboren dat na zes weken overleed. In 1904, 1906 en 1910 werden drie zonen geboren, Klaas, Roelof en Bert. Zakelijk ging het Warner voor de wind.

Aan de Vaart ZZ liet hij een huis bouwen. Met zijn verdiende geld verstrekke hij hypothecaire leningen aan de schippers in de familie van zijn vrouw voor de aankoop van hun schepen. Hierdoor had hij dankzij de rente een vast inkomen. Verder bezat hij aandelen in onder andere de aardappelmeelfabriek Excelsior in Veenoord en obligaties. Bouwman was waarschijnlijk een bekende verschijning in Nieuw-Amsterdam. In de familie doet het verhaal de ronde dat hij altijd, aan het werk of niet, met een meetstok liep die was bedoeld om de hoogte van de turfstapels te meten. De drie zonen gingen naar de Openbare Lagere school aan de Vaart ZZ en daarna naar de HBS in Coevorden.

Alle ingrediënten waren aanwezig voor een gelukkig gezinsleven.

Toch werd dat overschaduwd doordat de oudste zoon Klaas, die zoals we anno 2023 zouden zeggen vanwege een zware vorm van autisme, zeer problematisch gedrag vertoonde. Vooral de jongste zoon Bert(us) had daar erg onder te lijden.

In januari 1922 overleed Warner Bouwman, die leed aan suikerziekte, in het ziekenhuis in Zwolle.

*Vanaf links: Bert, Roelof en Klaas Bouwman
(Collectie Familie Bouwman)*

De Bouwmans in Den Haag

Na het overlijden van haar man stond Hiltje alleen voor de opvoeding van haar drie zoons. Een groot voordeel was dat er geen financiële zorgen waren. In de familie stond ze bekend als een flinke doortastende vrouw. Na de HBS afgemaakt te hebben ging Klaas naar Leiden waar hij wis- en natuurkunde studeerde. Roelof vertrok na de HBS naar Den Haag waar hij een orthopedische opleiding volgde, en daarna bij een schoenenfabriek werkte. Begin 1925, nadat ook Roelof naar het westen was vertrokken, besloot Hiltje naar Den Haag te verhuizen. In maart 1925 betrokken Hiltje en haar beide zonen een woning aan het Kaapse Plein. Daar voegde

*Roelof Bouwman als militair
(Collectie Familie Bouwman)*

Terug naar de gemeente Emmen

Tweede zoon Roelof leerde bij de Drentse Vereniging in Den Haag de in Nieuw-Dordrecht geboren Dien (Alberdiena Catharina) Soer (1906-1999) kennen die bij een artsengezin in Den Haag werkte en voor hun enig kind zorgde. Voor Roelof en Dien bleef de zuidoosthoek van Drenthe trekken. In 1938 besloten ze te trouwen en in Emmen een schoenenfabriek op te starten.

Moeder Hiltje, die bleek te lijden aan maagkanker verliet ook Den Haag om in familiekring in Emmen te kunnen sterven. Ze overleed in juli 1939.

Jongste zoon Bert was inmiddels afgestudeerd en werkte als waarnemer in huisartsenpraktijken. Na Hiltjes dood werd de woning in Den Haag ontruimd en liet Bert zich ook op het adres van Roelof en Dien in Emmen inschrijven. Roelof en Dien woonden vanaf november 1940 aan de Noordbargerstraat 86 (nu 50/52). Oudste broer Klaas bleef in het westen wonen maar kwam na de oorlog ook naar Emmen. Omdat hij sociaal niet vaardig was oefende hij zijn beroep als leraar wis- en natuurkunde niet meer uit. Door zuinig te leven kwam hij van zijn erfdeel rond. Wegens psychische problemen werd hij opgenomen in Assen waar hij overleed.

Roelof en Dien

Van de toch min of meer idealistische plannen van Roelof om een schoenenfabriek op te starten kwam niets terecht. Door de dreigende oorlog was er nauwelijks leer te krijgen. Op Roelofs persoonskaart staat aangetekend dat hij 'boterhandelaar' was met tevens de aantekening 'grensganger'. In oktober 1939 werd hun zoon Werner geboren en in november 1940 verhuisde het jonge gezin naar de helft van een dubbele woning aan de Noordbargerstraat 86, waar in augustus 1942 hun dochterje Gonny

Bert zich drie maanden later bij hen na het afmaken van zijn schooljaar in Coevorden. Bert moest hard werken omdat het niveau van de HBS in Coevorden nogal wat lager was dan die van de HBS in Den Haag. Hij behaalde in juli 1928 zijn diploma. Enkele maanden later begon hij met zijn studie geneeskunde in Leiden, maar hij bleef in Den Haag wonen. In 1937 slaagde hij voor zijn artsexamen.

In het linker deel van deze dubbele woning, tegenwoordig Noordbargerstraat 52, woonde vanaf november 1940 Roelof Bouwman en zijn gezin. (Uit: Historische Commissie Noordbarge, Noordbarge. Het verhaal van zien bewoners, Beilen 2019, blz. 267)

(Hillegonda Jantina) werd geboren. Hoewel Roelof geen deel uitmaakte van het 'georganiseerde' verzet had het jonge gezin, net als de hele familie van Dien, regelmatig voor enige tijd een onderduiker in huis.

Omdat Roelof een grenspas had is het waarschijnlijk dat hij ook in Duitsland tewerk is gesteld. Uit bewaard gebleven brieven blijkt dat Roelof en Bert per brief contact met elkaar hielden, nadat Bert naar Kuinre was verhuisd.

Bert, huisarts in Kuinre

Bert maakte tijdens zijn waarneming in een huisartsenpraktijk in de omgeving van Zevenaar op 10 mei 1940 de Duitse inval mee. Dat legde de basis voor allerlei verzetswerk, dat zich waarschijnlijk uitbreidde toen hij in 1942 een huisartsenpraktijk in Kuinre kon overnemen. In de vroege ochtend van de 13 augustus 1944 kreeg Bert bezoek van een hem onbekende jonge man, die hem zei, dat als hij dokter Bouwman was, hij onmiddellijk weg moest omdat de Sicherheits Dienst hem zocht. Tegelijkertijd kreeg hij een lijst met namen in de hand gedrukt die de onbekende gestolen had uit de aktetas van een Gestapoagent. Bert vertrok meteen met deze lijst naar een van de leiders van zijn verzetsgroep Echten, voor hij een veilige plek zocht. Beide mannen ontdekten dat op deze lijst ook de namen stonden van mensen uit hun groep die kort te voren een overval hadden gepleegd op het distributiekantoor van Kuinre. Tevens stond er de

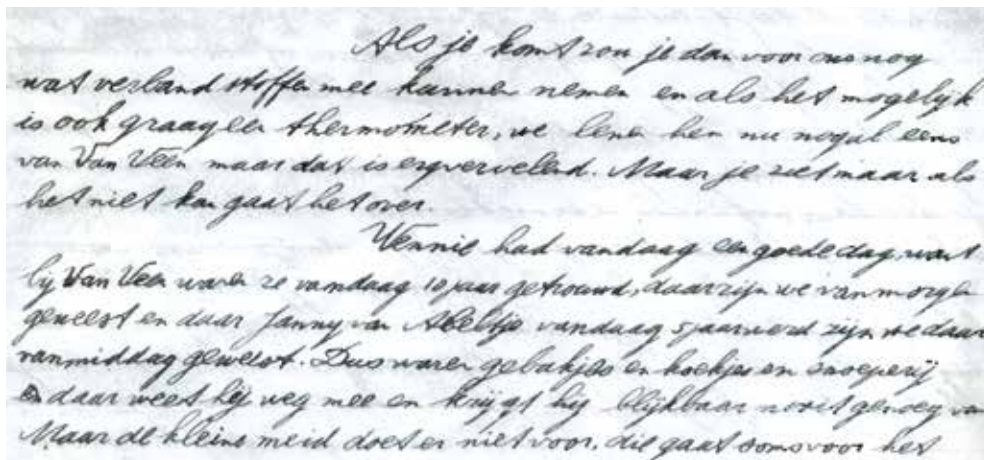
naam op van ene H. die alle inlichtingen zou kunnen verschaffen... De conclusie was dat H. uit de weg geruimd moest worden. Enkele verzetsmensen namen dit op zich en H. werd volgens de regels van het 'Veemgericht'² berecht en op 21 augustus 1944 geliquideerd. Bert, die zowel met de overval op het distributiekantoor als de berechting en de liquidatie van H. niets te maken had, dook onder en werd door de ondergrondse voorzien van valse persoonsbewijzen op naam van een omgekomen inwoner uit Sneek die in 1911 was geboren. Zo kon hij ook weer als waarnemer in huisartsenpraktijken werken. Tijdens een waarneming in Ee leerde hij Amalia Johanna Steenberg, een evacué uit Arnhem, kennen waar hij in 1946 mee trouwde.

De arrestatie van Roelof

Na de overhaaste vlucht van Bert op 13 augustus 1944 werd zijn woning in Kuinre doorzocht. De dochter van Bert vermoedt dat zijn huishoudster de landwachters heeft gewezen op zijn broer Roelof in Emmen, misschien wel naar aanleiding van de

De broers Roelof en Bert corresponderden regelmatig met elkaar.

Fragment uit een (ongedateerde) brief van Roelof aan Bert. De kleine Gonny is dan waarschijnlijk al ruim een jaar oud. (Collectie Familie Bouwman)

Het nieuw gebouwde politiebureau in Emmen werd begin 1942 in gebruik genomen. (Collectie Sis Hoek-Beugeling)

tussen hen gevoerde correspondentie. Onduidelijk is waarom pas ruim vijf weken na het onderduiken van Bert, in de vroege ochtend van 21 september 1944 een groep landwachters, onder wie de beruchte Emmenaren Smit en Dorenbosch, bij Roelof aan de deur stonden en hem meenamen. Na een kort verblijf in het politiebureau in Emmen werd Roelof overgebracht naar Assen. Of Roelof wist dat zijn broer was ondergedoken en waar zijn broer was is onbekend. Volgens onbevestigde bronnen zou hij in Assen zijn verhoord door de beruchte bloedgroep van Norg. De beulen hadden er kennelijk veel belang bij om te weten te komen waar Bert was.

Anoniem gedumpt

Een bekende methode, na een stevige ondervraging, was het afvoeren van het slachtoffer in een auto. Onderweg werd op een stille plek het slachtoffer doodgeschoten en anoniem achtergelaten. Dat zal met Roelof Bouwman zijn gebeurd. Op 21 oktober werd zijn lichaam in een greppel in

het bos van Rheebruggen door spelende kinderen gevonden. In het proces-verbaal dat naar aanleiding van de vondst van een anoniem lichaam werd opgemaakt is te lezen dat zijn leeftijd werd geschat tussen de 25 en 35 jaar, hoe hij was gekleed, dat hij een schotwond in zijn rechterslaap had en dat de arts de dood reeds twee maanden voor de vondst had geschat. Voor wat betreft mogelijkheden voor identificatie is te lezen: 'Op het lijk werd gevonden een vermoedelijk zilveren zakhorloge zonder ketting. Een gouden ring aan de rechterhand, waarin begraven: Dina 1-1-38; een portemonnaie met enig papieren en zinkgeld, een Duitsch betalingsbriefje, waarin alleen nog kon worden ontcijferd: 11 augustus 1944, 2 zakjes met brood; op deze zakjes staat vermeld: levensmiddelenbedrijf A. Klein, Wilhelminastraat 87 Emmen.' Het onbekende lichaam werd op de begraafplaats in Steenwijk ter aarde besteld.

Dien Bouwman-Soer

Dien Bouwman kreeg vrijwel direct na het wegvooien van Roelof op die vroege ochtend van 21 september de aanzegging met haar beide kinderen (en een onderduiker) de gehuurde woning te verlaten omdat deze werd gevorderd door de Duitsers. Ze vond onderdak bij een familie aan de Kruisstraat in Noordbargen. Wat er met Roelof was gebeurd wist ze niet. In de familie is bekend dat ze in ieder geval tussen eind september en medio januari 1945 een maal de vraag kreeg of een niet geïdentificeerd lichaam van haar man kon zijn.

 onderwerp: Het vinden van een lijk.
 Ter bevestiging van mijn telefonische melding van 21 October 1944 moge ik U berichten, dat op aanwijzing van Duitse militairen op Zaterdag 21 October 1944, omstreeks 8 uur in een bos, gelegen te Rheebruggen, onder Uffelte, Gemeente Havelte het in verregaande staat van ontbinding verkeerende lijk is gevonden van een man.
Signalement: Leeftijd: 25 à 35 jaar, lengte 1.75 M; Kleding: Lichte garbardine regenjas; groene hoed; bruin vischgraat colbertjas; grijze broek; zwarte wollen sokken; zwarte lage schoenen Het lijk had een schotwond in de rechterslaap.

Gedeelte uit het proces-verbaal nr. 896 dat door de groepscommandant van Ruinerwold werd door- gestuurd naar een aantal politieposten in Drenthe en Groningen. (Collectie Familie Bouwman)

Januari 1945

Waarom 'iemand' van de politie in Havelte of Steenwijk (?) pas in januari 1945 onderzoek deed naar de twee aanknopingspunten voor identificatie van de onbekende dode in de bossen van Rheebruggen blijft onbekend. Waarschijnlijk leidde het broodzakje met het opschrift 'levensmiddelenbedrijf A. Klein naar Emmen. Het gelukkige toeval wilde dat Arie Klein een van de leiders van het verzet in Emmen was. Aan te nemen is dat Klein op de hoogte was dat Roelof Bouwman op 21 september 1944 was opgehaald en dat er daarna niets meer van hem was vernomen.

De identificatie

Op welke wijze de echtgenote van Roelof Bouwman op de hoogte werd gesteld dat het lichaam van haar man vermoedelijk was gevonden is onbekend. Enkele dagen voor, of op 24 januari stapten Dien Bouwman-Soer en haar schoonzus Grietje Soer, op een zonnige januaridag op de fiets naar Havelte waar Dien de trouwring identificeerde als die van haar man. Daarna fietsten beide vrouwen terug naar Emmen. De officiële identificatie van het lichaam

*Arie Klein.
(Collectie
Zegering
Hadders)*

is gedateerd op 24 januari 1945. Deze identificatie werd waarschijnlijk gedaan door de broer van Dien, Piet Soer, en haar zwager Jan Groothuis. Zij haalden het lichaam van Roelof Bouwman op nadat het was opgegraven. Zijn stoffelijk overschot werd enkele dagen later in Emmen herbegraven op de nieuwe begraafplaats de Wolfsbergen.

Verder na de oorlog

Bert Bouwman

Toen Bert na de bevrijding in Kuinre kwam, was zijn woning vrijwel leeggehaald, ook zijn artsenbul en microscoop waren verdwenen. Hij hoorde dat zijn huishoudster was getrouwd in een vermaakt colbertjasje dat hem toebehoorde. Toen korte tijd later een Friese krant foto's publiceerde van mensen die tijdens de oorlog waren omgekomen ontdekte hij die van zijn broer Roelof er tussen.³ Bert heeft de rest van zijn leven erg veel last gehad van het feit dat Roelof op deze wijze om het leven kwam. Hij werd toezienend voogd over de kinderen van Roelof en haalde vele zomervakanties Dien en

Ik moge U berichten, dat het lijk, op 21 October 1944 gevonden te Uffelte, gemeent Havelte, U gemeld bij mijn brief van 23 Octo 1944, no. 896, is geïdentificeerd als te zijn Roelof Bouwman, geboren 1 October 1906 te Emmen, Noerd Bargerst 86.

*Linksboven: Gedeelte uit het bericht van de identificatie van Roelof Bouwman, gedateerd Ruinerwold, 5 februari 1945, en getekend voor ontvangst door gemeentesecretaris Van Bruggen op 9 maart 1945.
(Collectie Familie Bouwman)*

Links: Grafmonument (www.begraafplaatsen.nl)

haar kinderen met de auto op om enkele vakantie-
weken met zijn gezin door te brengen.

Dien en haar kinderen

Gonny Bouwman, die ongeveer twee jaar was toen haar vader Roelof overleed, heeft geen herinneringen aan de oorlogsjaren. Ze weet uit de verhalen dat ze na de bevrijding terug konden in de woning aan de Noordbargerstraat. Tot in april 1945 had een aantal Duitsers in de woning gebivakkeerd en het huis was enorm uitgeleefd. Er stonden nauwelijks meer meubels in en ook meubelstukken uit het ouderlijkhuys van de zonen Bouwman, die in een schuur waren opgeslagen, waren door een brand allemaal verdwenen.

Gonny's herinneringen beginnen in 1946 als ze met haar moeder en haar dan bijna zevenjarige broer Werner verhuist naar de Parklaan 10. Moeder Dien was een sterke vrouw die niet bij de pakken neerzat. Financieel kon ze het redden onder andere door kostgangers in huis te nemen. Gonny mistte geen vader, daar had ze geen herinneringen aan. Ze had wel altijd het gevoel dat hun gezin 'anders' was omdat er geen vader was. Wat ze vele jaren altijd heel sterk voelde was een gevoel van onrust als ze thuis kwam en haar moeder er niet was.

Voor Werner, die wel herinneringen had aan zijn vader, was dat anders. Gonny omschrijft haar broer als een lieve zachtvaardige man die de vader, op wie hij zo leek, mistte. In het gezin en binnen de familie was het onderwerp 'Roelof' geen taboe. De foto die vlak voor zijn arrestatie was gemaakt van zijn gezin had een prominente plek in de huiskamer. Op 4 mei ging Dien met haar kinderen altijd naar de bijeenkomst bij de graven van de omgekomen verzetsmensen.

Werner ging na de lagere school naar de ULO en was veel bij zijn oom Piet Soer, waar hij op zijn manier meewerkte in de werkplaats. Desondanks vond de maatschappelijk werkster die het gezin begeleidde het beter voor zijn ontwikkeling als hij meer 'in een mannenwereld' zou komen. Dus ging Werner tijdens het derde jaar van de ULO naar een internaat in Hilversum. Na een jaar werd het

internaat gesloten. Gelukkig was hij welkom in het grote gezin, bestaande uit vier jongens en een meisje, van hun vroegere overburen uit de Parklaan die naar Hilversum waren verhuisd. Daar behaalde hij zijn diploma. Hierna ging hij naar de MTS, en daarna naar de HTS. Gonny ging naar het Gemeentelijk Lyceum en daarna naar de Kweekschool. Dien Bouwman-Soer slaagde er in, vooral ook dankzij de enorme steun van haar familie, om na de afschuwelijke dood van haar man het leven op te pakken. Ze overleed in 1999 op 92-jarige leeftijd.

Noten

- 1 *Door een onoplettendheid van mij is het verhaal over Roelof Bouwman (1906-1944) niet in het boek opgenomen.*
- 2 *Van en door het verzet opgestelde procedure die gold voor het juridisch verantwoord handelen als rechtgesproken werd over verraders.*
- 3 *Zoektocht naar deze krant met dit bericht heeft geen resultaten opgeleverd.*

Interview

Interview met Gonny Beets-Bouwman en Gon Bouwman.

Literatuur

Geluk e.a. A., Jij bent een deel van de geschiedenis 1867-1992, Emmen 1992, blz. 130.
Griemink, Gerrit, Emmermeer, Beilen 2011.
Historische Commissie Noordbargo, Noordbargo. Het verhaal van zien bewoners, Beilen 2019, blz. 266.
Vries, W. H. de, De Regio tijdens de Tweede Wereldoorlog, 2003 Stichting Stellingswarver Schrieversronte, 2003, blz. 75 en blz. 87. ev).

Archivalia

Persoonskaarten Gemeentearchief Emmen.

Websites

<https://www.historischeverenigingijsselham.nl/pdf/De%20Silehammer/Sil%202201%20brief%20A.%20van%20Gelder.pdf>.

door Marscha van Noesel

'Ik was een onderwijzer die zijn eigen regie had'

Piet Naber (79), meester Naber. Zo kenden honderden kinderen hem die hij van 1969 tot zijn afscheid van het onderwijs in 2007 les heeft gegeven. Hij stond voor de klas van openbare basisscholen in Emmer- Compascuum, Nieuw-Weerdinge en Emmerschans. Als hij zijn geschiedenislessen gaf, was hij op z'n best. 'Ik vond het heerlijk om de kinderen verhalen over hoe de wereld om hen heen is ontstaan, te vertellen.'

Piet heeft vanaf de dag na zijn pensionering tot eind vorig jaar voor de *Kroniek* gewerkt als eind-redacteur: teksten lezen, foto's zoeken en ook zelf een rubriek verzorgen. Dit jaar werkt hij nog als redacteur mee. Ruim zeventien jaar, maar nu neemt hij afscheid. Albert Eggens heeft zijn taak overgenomen. Piet wil zich nog meer bezighouden met zijn tweede grote passie: familiegeschiedenis,

genealogie, stamboomonderzoek naar de oorsprong van de familie Naber.

Valtherbos

Het was nooit een vraag wat Piet als jongeman zou gaan worden Natuurlijk onderwijzer, want dat was zijn veel te jong gestorven vader ook. Zijn jonge jaren bracht Piet in de Emmense wijk Emmermeer

De smederij van grootvader Albert Naber (vooraan in het midden) aan de Veenegertsweeg bij het Noordeind. Ook staan er enkele ooms en tantes op. (Collectie Piet Naber)

door. Het waren mooie jaren, herinnert hij zich. “We speelden veel buiten, vooral in het Valtherbos met vriendjes uit de buurt. We zwierven er wat rond. Bij ons vriendenclubje hoorde ook Homme Venema, de man die nu die beelden in Emmen van hout heeft gemaakt. Dat snijden in hout dat deed hij vroeger al. Dan pakte hij een stok en begon daar in te snijden tot er iets was ontstaan wat hem leuk leek.”

Terug naar Emmen

Vader Jan Naber had een baan in het Noordhollandse dorp Wormerveer aangenomen, Het gezin verhuisde daar naar toe, maar het woonde er amper drie jaar toen vader stierf. Moeder, Giene Mandema, stond er alleen voor. Ze besloot nadat ze weduwe was geworden meteen terug te gaan naar Emmen, want daar woonden al haar vrienden en familie. “Als kind sta je daar niet zo bij stil, maar mijn moeder moet het in die tijd, toen de sociale

Links: Piet geeft les over de hunebedden bij het Langgraf. Rechts: Piet (tweede van links) geeft samen met Peter Kraan (links) ook rondleidingen door ‘historisch’ Emmen (Collectie Piet Naber)

voorzieningen nog niet zo goed waren als nu, best moeilijk hebben gehad met een klein pensioen. Later kreeg ze nog een weduwen-wezen-wet uitkering erbij. We hadden het financieel niet zo breed. Dat heeft, als ik het achteraf bekijk, wel zijn sporen nagelaten. Ik koop bijvoorbeeld niet zo gauw nieuwe dingen. Ik vraag me altijd bij het kopen af of ik het echt nodig heb. Wij zijn zuiniger op spullen.” Met zijn oudere broer, die nu in Austerlitz woont, heeft hij zijn jeugd in ‘die mooie oude volkswijk’ Emmermeer doorgebracht. Ook toen Piet naar de kweekschool in Coevorden ging bleef het gezin daar wonen. “Na de tragedie in Wormerveer waren we dus weer terug op ons vertrouwde stekje. Ik heb echt hele goede jeugdherinneringen, het was een mooie tijd.

Liefde

Toen een klasgenoot van de Kweekschool een feestje gaf, kwam hij zijn huidige vrouw Hetty Willekes tegen, met wie hij na 52 jaar nog steeds is getrouwd. Zij was kleuterjuf en onderwijzeres op diverse basisscholen in de gemeente Emmen. Piet

Als gepensioneerd onderwijzer vertelde ‘meester Naber’ aan de leerlingen van zijn zoon in Hilversum over de hunebedden in Drenthe. (Collectie Piet Naber)

Piet groeide op in een zogenaamde IJsselsteinwoning aan de Meerstraat. Typerend bij deze woningen was de opzettegel voor de bakker, de melkboer etc., naast de voordeur. (Gemeentearchief Emmen)

haalde nog onderwijsaktes wiskunde en ook een MO-akte aardrijkskunde, maar hij bleef toch het liefste voor de klas op basisscholen staan.

U-zeggen tegen de leraar

Hij was voor de leerlingen meester Naber of gewoon meester. Zelf had hij in de tijd dat hij op de MULO aan de Baander zat moeite met leraren bij de voornaam noemen. 'Ik kom nu nog wel eens een leraar van de MULO uit die tijd tegen. Die ken ik bij de voornaam, maar voor mij is het nog steeds niet vanzelfsprekend dat ik hem bij de voornaam noem. De kinderen in mijn klas zeiden niet altijd U tegen mij, maar in groep 8 waarschuwde ik ze wel als ze naar het voortgezet onderwijs gingen dat ze de leraren en leraressen altijd met U moesten aanspreken. Tegenwoordig is het allemaal anders. Dat hoor ik van mijn zoon die ook onderwijzer is geworden. Onze tweede zoon was dat ook, maar die kreeg er genoeg van. Hij is nu politieagent.

Krijtje en schoolbord

Piet is wel blij dat hij in deze tijd niet meer voor de klas hoeft te staan. Hij heeft de digitalisering net niet ten volle meegemaakt. "Ik was gelukkig met mijn krijtje en het schoolbord. Voordat ik wegging kwamen er al meer computers in de klas, maar het was nog niet zo dat leerlingen de hele les met hun iPad voor hun neus zaten, zoals nu.

Taal en rekenen vond hij leuk, maar geschiedenis en aardrijkskunde waren zijn lievelingslessen. 'Een kind moet toch weten waar het vandaan komt, in wat voor omgeving het leeft. Ik wil de leerlingen vertellen wat er in de wereld gebeurt en wat de oorzaken en gevolgen daarvan zijn. Dan hingen ze echt aan mijn lippen. En ik genoot er zelf ook van.'

Historische Vereniging

Dat geschiedenis zijn passie is sluit natuurlijk helemaal aan bij wat de Historische Vereniging Zuidoost Drenthe zich ten doel stelt. Hij was nog geen dag met pensioen toen het verzoek van de historische vereniging al op hem af kwam en meteen zat hij in de redactie van de *Kroniek*. Daarin schrijft hij

zelf de rubriek 'Honderd jaar geleden'. Daarvoor stapt hij naar het archief van de gemeente Emmen en pluist daar de kranten van die tijd uit om leuke berichtjes te zoeken. "Het is de laatste tijd wel wat moeilijker geworden, want ik vind niet meer zoveel in de kranten van 1923 en daarna. Het zijn allemaal verslagen van allerlei vergaderingen. Daar heb ik niet zoveel aan." Maar in de meest recente *Kroniek* toch nog een bericht over woningnood in juli 1923: *'Ten gevolge van de grote werkloosheid heeft het grote woningvraagstuk een eigenaardig karakter gekregen. Voor enige jaren toen de veenarbeiders nog een behoorlijk loon verdienden, betrokken de arbeiders de door de woningstichting gebouwde woningen. Die woningbouw staat al meer dan twee jaar stop.'* Het bericht vermeldt dat de arbeiders de hoge huren niet meer kunnen betalen en een hut in een van de vele plaggendorpen die in de Drentse veenstreken verrijzen, moeten betrekken. *De geschiedenis herhaalt zich.*

Nieuwe passie

Zijn afscheid van het onderwijs was meteen ook het begin van een nieuwe passie: stamboomonderzoek naar zijn eigen familie Naber. Die interesse was al veel eerder aangewakkerd toen hij tussen de spullen van zijn moeder oude ansichtkaarten en oude foto's van haar voorouders vond. Maar aanvankelijk had hij door zijn werk geen tijd om zich daar intensief mee bezig te houden, maar sinds 2007 staan de deuren voor een zoektocht naar de familiegeschiedenis wijd open. Hij was geregeld te vinden in de archieven van Assen, Groningen en Zwolle, maar in de afgelopen jaren is de digitale snelweg naar

*Piet Naber met zijn goudvis-sen.
(Foto: Marscha van Noesel)*

genealogische gegevens geopend. Zijn werkplek is nu de werkkamer in huis in de Rietlanden, waar zijn vrouw en hij al ruim dertig jaar wonen. *'Ik ben bezig met het uitzoeken van de geschiedenis van drie families Naber. Er waren vierhonderd jaar geleden drie zonen Naber, wel voorvaderen, geen familie maar wel verwanten.'*

Goudvissen

Piet is geen dagenlang met het onderzoek bezig, zodat er ook ruimte is voor andere hobby's, zoals fietsen met Hetty en tuinieren. De tuin ziet er nu

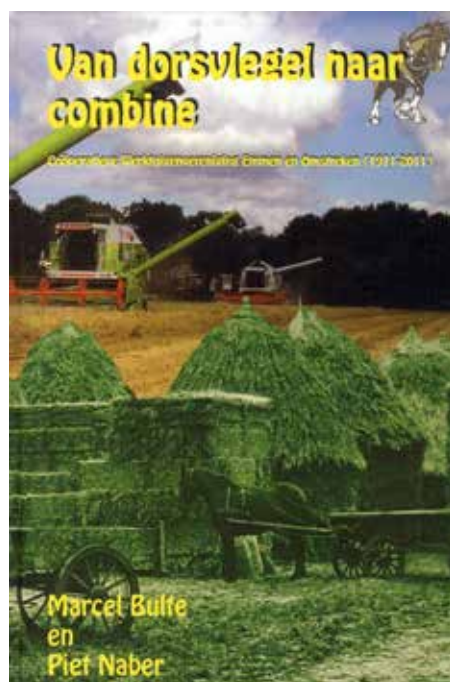
wel helemaal af uit, maar er is toch altijd wat te doen. Onlangs heeft hij een nieuwe vijver aangelegd of laten aanleggen. Dan moest eerst de oude worden opgeruimd. *'Weet je hoeveel goudvisjes er in zaten? Ik dacht een stuk of tien, maar het waren er zeventig. Ze hebben zich in een jaar of twintig enorm weten te vermenigvuldigen. Ik heb kenbaar gemaakt dat mensen goudvisjes bij mij gratis konden ophalen, ze stonden ervoor in de rij. Ik heb ze eerlijk moeten verdelen onder belangstellenden.'*

Boeken

Stoppen met de *Kroniek* betekent niet dat hij met schrijven stopt. Wie weet komt er nog een verzoek om een boek te schrijven over de vele verhalen die nog in zijn hoofd zitten. Want boeken schrijven doet hij het liefst met iemand samen die meer schrijfervaring heeft. Zo ligt er een stapeltje boeken op tafel waaraan hij heeft meegewerkt, zoals ook het boek boven op de stapel dat hij samen met de helaas in 2018 overleden Marcel Bulte heeft geschreven: *Van dorsvlegel naar combine*. Daar heeft hij hele goede herinneringen aan. Op dat stapeltje komt misschien ooit het boek over de families Naber te liggen, maar dat duurt nog even. Genoeg tijd van leven!

*Piet Naber werkte als redacteur aan verschillende boeken over de geschiedenis van de gemeente Emmen mee, zoals Canon van de gemeente Emmen, Vroeger bestaat nog en Van dorsvlegel naar combine.
(Foto's: Marscha van Noesel)*

Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924) - 'Misdrijven tegen de zeden'

De ARRONDISSEMENTS-RECHTBANK TE ASSEN, kamer van strafzaken,
rechtdoende in de zaak, aanhangig gemaakt door den Officier van Justitie bij deze
Rechtbank bij dagvaarding van den 2 Januari 1922

tegen

In het *Wetboek van Strafrecht (Sr.)* gaan de artikelen 239 tot en met 254 (titel XIV) over 'misdrijven tegen de zeden'. Deze delicten hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze betrekking hebben op feiten die in strijd met de heersende normen en waarden zijn en die daarom als ongewenst of onfatsoenlijk worden beschouwd. Daarbij gaat het met name om seksueel geweld, maar bijvoorbeeld ook om gokken en dierenmishandeling. De arrondissementsrechtbank in Assen heeft 58 individuele veroordelingen uitgesproken wegens het plegen van deze vorm van criminaliteit in de gemeente Emmen gedurende de jaren 1910-1924. Dat is 0,87% van het totale aantal van 6.649 veroordelingen. Natuurlijk werden niet alle delictstypen binnen deze misdaadcategorie even vaak gepleegd, terwijl sommige in deze periode helemaal niet door de rechtbank zijn behandeld.

Zedenmisdrijven

Sinds de welvaartsstijging vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw en de daaruit voortvloeiende individualisering van de samenleving zijn er heel wat taboes rondom seks doorbroken. Bepaalde zedenmisdrijven - zoals het plegen van overspel (vreemdgaan) en homoseksualiteit - zijn daardoor inmiddels uit het strafrecht verdwenen, terwijl over diverse andere zedendelicten tegenwoordig anders wordt gedacht dan voorheen. Het is dan ook de tijdsgeest die in belangrijke mate bepaalt wat mensen onder ongewenst of onfatsoenlijk gedrag verstaan. Zo zorgen pornografische afbeeldingen die aan het begin van de twintigste eeuw als aanstootgevend

Historicus Albert Eggens is gespecialiseerd in Drentse criminaliteit aan het begin van de twintigste eeuw. In deze rubriek bespreekt hij per aflevering een bepaalde categorie misdrijven, aan de hand van voorbeelden uit onze gemeente van ongeveer honderd jaar geleden.

werden beschouwd tegenwoordig nauwelijks nog voor ophef. Daar staat tegenover dat seksueel geweld binnen het huwelijk inmiddels strafbaar is. Verder krijgt het opsporen van de producenten en verspreiders van kinderporno in onze tijd veel prioriteit, als reactie op de voortschrijdende digitalisering en vanwege de toegenomen maatschappelijke verontwaardiging.

Honderd jaar geleden schreven regionale kranten in vaste rubrieken over de berechting van de plaatselijke criminaliteit. Strafzaken waarin minderjarigen terechtstonden of die over seksueel grensoverschrijdend gedrag gingen, werden achter gesloten deuren behandeld. De verslagen van die processen waren dus niet in de pers terug te vinden. Tegenwoordig kunnen belangstellenden in de rechtbankarchieven alle strafzaken uit het begin van de twintigste eeuw zonder noemenswaardige beperkingen inzien. Desondanks is er voor wat betreft deze aflevering van de serie 'Criminaliteit in de gemeente Emmen (1910-1924)' voor gekozen om ten aanzien van de seksuele zedenmisdrijven geen namen van daders en slachtoffers te noemen. Het draait in deze serie immers om welke misdrijven zoal zijn gepleegd en niet zozeer om de vraag wie destijds over de schreef is gegaan.

[art. 239 Sr.] Van openbare schennis van de eerbaarheid was sprake als iemand zich in het openbaar aanstootgevend gedroeg, oftewel als bepaalde handelingen indruisten tegen het zogenoemde 'kuisheidsgevoel' van diegene die er ongewild getuige van was geweest. Daarbij valt te denken aan nietsvermoedende passanten die in de openbare ruimte plotseling oog in oog met een vrijend stel kwamen te staan of aan voorbijgangers die zagen hoe iemand zich ergens in een weiland aan een koe of ander dier vergreep.¹ In de gemeente Emmen gingen alle drie door de rechtbank behandelde gevallen van openbare schennis van de eerbaarheid over potloodventers. Een van hen was een inwoner van Ter Apel. Hij had in juni 1916 op de openbare weg in Roswinkelermarke 'zijne bloote mannelijkheid op oneerbare wijze uit zijn broek gehaald' en vervolgens aan twee meisjes laten zien. De beklaagde verklaarde dat hij het ten laste gelegde feit had gepleegd 'om zijn lust bot te vieren'. De rechter achtte het incident bewezen en legde hem een voorwaardelijke gevangenisstraf van drie maanden met een proeftijd van drie jaar op.²

[art. 242 Sr.] Iemand maakte zich aan verkrachting schuldig als hij een vrouw met wie hij niet getrouwd was met geweld of door daarmee te dreigen dwong om 'vleeschelijke gemeenschap' met hem te hebben. Een eeuw geleden was verkrachting binnen het huwelijk dus nog niet strafbaar. Dat is pas sinds eind 1991 het geval. Verder kunnen tegenwoordig ook mannen slachtoffer van verkrachting zijn. Vanwege de vergaande schending van de lichamelijke integriteit van het slachtoffer konden verkrachters flinke straffen krijgen. Dat gold bijvoorbeeld voor een inwoner van Emmen-Erfscheidenveen, die in mei 1923 opzettelijk een vrouw van haar rijwiel had getrokken en hardhandig tegen de grond geworpen had. Vervolgens had hij haar rok omhoog gedaan en haar broek losgerukt waarna hij bovenop haar was gaan liggen. Ondanks dat de vrouw zich heftig had verzet was de dader erin geslaagd om 'zijn mannelijkheid in de vrouwelijkheid' van het

In de rechtbank werden de meeste zedenmisdrijven achter gesloten deuren behandeld.

Bron: Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC), 'Rechtzaken', 29 augustus 1916, 2.

slachtoffer te brengen. Enige tijd later werd de man opgepakt en voor de rechter gedaagd. Die oordeelde dat verkrachting bewezen was en stuurde de beklaagde voor vijf jaar naar de gevangenis.³

Sommige beklaagden stonden wegens een *poging* tot verkrachting voor de rechter. De dader had in zo'n geval zijn voornemen niet kunnen voltooien, omdat het slachtoffer zich met succes tegen haar belager had verzet. Een arbeider uit Roswinkel had begin oktober 1921 zijn zinnen gezet op seks met een vijftienjarige. De beklaagde had het meisje in de buurt van zijn woning stevig vastgegrepen en het veld ingesleurd. In een veenput had hij vervolgens haar broek opengescheurd en zijn geslachtsdeel in aanraking met haar onderlichaam gebracht. Verder dan dat was hij echter niet gekomen, omdat het meisje luidkeels schreeuwde en flink van zich afschopte. Daarop had de Roswinkeler haar van schrik losgelaten en was hij er uit angst om betrapt te worden vandoor gegaan. Aangezien de belager zijn daad niet uit zichzelf had beëindigd, maar vanwege de 'van zijn wil onafhankelijke omstandigheid' dat het slachtoffer zich had verweerd, maakte het voor de strafmaat weinig uit of de verkrachting al dan niet was geslaagd. De rechter legde hem er dan ook anderhalf jaar gevangenisstraf voor op.⁴

[art. 245 Sr.] Het hebben van geslachtsgemeenschap met minderjarigen was per definitie strafbaar, ook al hadden beide partijen met de vrijpartij ingestemd en was er dus geen sprake van verbaal of fysiek geweld geweest. De reden hiervoor is dat jongeren relatief gemakkelijk te beïnvloeden zijn en lastiger dan volwassenen het onderscheid kunnen maken tussen wat wel en niet gebruikelijk in de dagelijkse omgang tussen mensen is. Om die reden werd gemeenschap met een meisje jonger dan twaalf jaar strenger bestraft dan met een meisje tussen de twaalf en zestien jaar oud. De daders konden dan op gevangenisstraffen tot respectievelijk twaalf en acht jaar rekenen.⁵

Ten aanzien van Emmen in de jaren 1910-1924 heeft niemand zich wegens het hebben van geslachtsgemeenschap met kinderen beneden de leeftijd van twaalf jaar voor de rechter hoeven te ver-

antwoorden. Wel behandelde de rechtbank in Assen voor wat betreft die gemeente en periode twee keer gemeenschap met een ouder minderjarig meisje. Dit strafbare feit was een zogenoemd klachtdelict. Dat betekent dat een verdachte in principe alleen werd vervolgd als tegen hem een aanklacht was ingediend. De opsporingsinstanties stelden in dit soort gevallen dus niet op eigen initiatief een strafrechtelijk onderzoek in. Dat moest de privacy van slachtoffers waarborgen. Alleen als de seks tot zware verwondingen of zelfs de dood van het minderjarige slachtoffer had geleid ging het Openbaar Ministerie ook zonder het indienen van een klacht tot vervolging over. In dergelijke gevallen kon de rechter bovendien hogere straffen opleggen.⁶ Vervolgung 'op klachte' kan ertoe hebben geleid dat de desbetreffende misdrijven in de praktijk vaker zijn voorgekomen dan uit de rechtbankarchieven blijkt. Het is immers voorstelbaar dat slachtoffers van seksueel geweld uit schaamte en onbegrip over het gebeuren minder vaak aangifte gedaan zullen hebben dan diegenen die het slachtoffer van bijvoorbeeld een diefstal of vernieling waren geworden. Soms bleek pas na enige tijd dat een minderjarige het slachtoffer van een seksueel misdrijf was geweest. Zo kreeg een negentienjarige jongen uit Den Oever in september 1912 zes maanden gevangenisstraf opgelegd, omdat hij aan het begin van dat jaar langs de openbare weg in Oranjedorp geslachts-gemeenschap met een vier jaar jonger meisje had gehad. Dit voorval was aan het licht gekomen nadat ze enkele maanden later medisch was onderzocht en toen zwanger bleek te zijn. Vervolgens biechtte het meisje op dat ze seks met de desbetreffende jongen had gehad, waarop haar moeder bij de kantonrechter in Emmen een klacht tegen hem had ingediend.⁷

[art. 246 Sr.] Er was sprake van 'feitelijke aanranding van de eerbaarheid' als iemand door middel van geweld of onder bedreiging daarmee 'ontuchtige handelingen' had moeten plegen of accepteren. Hiervan konden zowel mannen als vrouwen slachtoffer zijn. In de meeste gevallen had de dader zonder toestemming aan de genitaliën van meiden of (jonge) vrouwen gezeten. Overigens waren de daders soms ook nog maar tieners, hoewel dat uiteraard geen excuses voor het plegen van hun daad was. Een negentienjarige timmermansknecht

uit Roswinkel gooide op een herfstavond in 1910 in Weerdingermarke een meisje op de grond. Vervolgens ging hij op haar liggen waardoor zij - ondanks dat ze zich probeerde los te rukken en schreeuwend de aandacht van anderen probeerde te trekken - moest toelaten dat de beklaagde 'ontuchtig zijne hand onder hare rokken bracht en haar bloote onderlijf en schaamdeel betastte'. De rechter verklaarde de jongen schuldig aan de ten laste gelegde feiten en stuurde hem voor vijf maanden naar de gevangenis.⁸

Blijkbaar had de veroordeling er niet toe geleid dat de aanrander zich voortaan gedroeg, want zo'n tweeënhalf jaar later maakte hij zich opnieuw aan het onzedelijk betasten van een minderjarige schuldig. Dit keer had hij zijn zinnen gezet op een dienstmeid die op een boerderij in Roswinkel werkte. Het meisje had net in de stal koeien gemolken, toen de beklaagde op haar af kwam, haar kuste en haar 'ruggelings' op het stro wierp om haar daar gewelddadig in bedwang te houden. Het vervolg verliep echter niet volgens plan, want het slachtoffer sribbelde flink tegen en wist uiteindelijk zichzelf te bevrijden. Precies op dat moment kwam er een knecht op het tumult af, die de beklaagde wegjoeg. Deze zaak kwam pas in 1916 - oftewel meer dan drie jaar na het voorval - voor de rechter. Tijdens de behandeling herriep de beklaagde zijn eerdere bekentenis, maar de rechter zag daar geen gegronde redenen voor en daarom stuurde hij hem dit keer voor anderhalf jaar naar de gevangenis.⁹ Mogelijk had de ontuchtpleger daarna zijn lesje wel geleerd, want in de daaropvolgende jaren komt hij niet meer op de lijst van strafzaken van de arrondissementsrechtbank in Assen voor.

Soms werd aanranding van de eerbaarheid in groepsverband gepleegd. Twee arbeiders uit Emmen verdwenen respectievelijk een jaar en drie maanden en anderhalf jaar achter slot en grendel, omdat zij in maart 1917 een vrouw in een woning in Erica 'te zamen en in vereeniging met elkander, althans ieder voor zich' hadden aangerand. Blijkbaar was hier een ruzie aan vooraf gegaan. Een van de beklaagden had in de woonkamer namelijk eerst haar man een geopend knipmes op de kin gezet en: 'Ik moest je de strot uitsnijden' toegebeten. De echtgenoot had echter weten te ontkomen, waarop de belagers naar de slaapkamer waren gelopen.

Daar troffen ze de vrouw aan, die ze vervolgens onzedelijk hadden betast terwijl ze haar bang maakten met: 'Hou je bek, anders krijg je met het mes' en 'Ik snijd je de kop van den romp'.¹⁰

[art. 247 Sr.] Voor ontuchtige handelingen met een jongere beneden de zestien jaar of met iemand van wie de dader wist dat diegene 'in staat van bewusteloosheid of onmacht' verkeerde, golden ten opzichte van het voortgaande wetsartikel iets lagere maximumstraffen, mits daarbij geen geweld was gebruikt. Een dertienjarig jochie ging in de zomer van 1921 in het stro op de zolder van een schuur in het Munsterscheveld 'ontuchtiglijk' op een meisje van vier liggen, nadat hij zowel haar als zijn eigen broek had losgemaakt. Zijn daad kwam uit waarna de rechter hem voor een half jaar naar een tuchtschool stuurde. Overigens was de jongen al bekend bij de voorgangers van de moderne jeugdzorginstanties. Zo stond hij onder voogdij van de Vereniging Kinderzorg in de Classis Meppel van de Nederlands Hervormde Kerk en verbleef hij ten tijde van de rechterlijke uitspraak in het Observatiehuis te Groningen. Deze instelling was opgericht als particulier initiatief dat als doel had om een bijdrage aan de bestrijding van jeugdcriminaliteit te leveren.¹¹

Sommige daders maakten zich tijdens hun vergrijp aan verschillende soorten zedenmisdrijven schuldig. Zo toog een inwoner van Erica in een nacht in mei 1911 naar een woning in die plaats met de bedoeling om daar seks te hebben. Eenmaal binnen sloop hij naar de bedstede, alwaar hij een slapende vrouw betastte. Toen het slachtoffer daardoor wakker werd, maakte hij zijn broek los, trok de dekens weg en ging op haar liggen om geslachtsgemeenschap af te dwingen. De vrouw schreeuwde echter zo hard en verzette zich zo hevig, dat de beklaagde afdroop toen hij beseftte dat hij niet zou krijgen waarvoor hij gekomen was. Een maand later moest de insluiper zich in Assen voor de rechter verantwoorden. Die liet hem wegens het plegen van ontuchtige handelingen met iemand die in 'vaste slaap' was en om die reden in staat van bewusteloosheid en onmacht verkeerde, alsmede de poging om haar te verkrachten voor twee jaar opsluiten.¹²

[art. 249 Sr.] De straffen voor het plegen van ontuchtige handelingen of het hebben van geslachtsgemeenschap konden worden verhoogd als ouders,

voogden, onderwijzers, ambtenaren, personeel in gevangenissen, gestichten en ziekenhuizen, of leidinggevenden in werkplaatsen en fabrieken zich aan minderjarigen, ondergeschikten of verpleegden hadden vergrepen. Deze groepen stonden immers onder hun toezicht, hadden met hen een vertrouwensband, of waren aan hun zorg toevertrouwd en verkeerden om die reden in een afhankelijkheidspositie. De arrondissementsrechtbank in Assen heeft slechts twee keer iemand wegens het plegen van deze extreme vorm van machtsmisbruik in de gemeente Emmen in de periode 1910-1924 berecht. Een arbeider uit Emmer-Erfscheidenveen had op verschillende tijdstippen van het jaar 1919 seks met zijn vijftienjarige dochter gehad. De rechter bestrafte dit incestgeval met drie jaar gevangenis.¹³ De andere zaak draaide eveneens om een vader die niet van zijn minderjarige dochter af had kunnen blijven.¹⁴

Naast het opleggen van straf hadden rechters de mogelijkheid om veroordeelde vertrouwenspersonen of leidinggevenden bepaalde rechten af te nemen. Zo kon de persoon in kwestie tijdelijk of voorgoed zijn stemrecht verliezen, of hij mocht niet langer bepaalde ambten bekleden of in het leger dienen. Diegenen die in hun functie over de schreef waren gegaan, liepen bovendien het risico dat ze hun beroep niet meer mochten uitoefenen.¹⁵

[art. 252 Sr.] Zoals eerder aangegeven werden niet alleen seksuele misdragingen tot de zedenmisdrijven gerekend. Het toedienen van 'bedwelmende drank' aan een persoon die 'in kenlijken staat van dronkenschap' verkeerde, het dronken voeren van een minderjarige onder de zestien jaar en iemand met geweld dwingen om alcohol te nuttigen behoorden evengoed tot deze categorie. De rechter kon hiervoor gevangenisstraffen van ten hoogste negen maanden opleggen, maar de maximumstraffen bedroegen respectievelijk zes en negen jaar als het slachtoffer zwaargewond was geraakt of was gestorven. Daarnaast kon de rechter de schuldige een beroepsverbod opleggen als het delict in zijn horecagelegenheid had plaatsgevonden.

Het lijkt erop dat strafbare feiten rondom drankmisbruik lastig te bewijzen waren. In de gemeente Emmen kwam zo'n incident voor wat betreft de jaren 1910-1924 namelijk slechts één keer voor de rechter. Tapper Jan Pagters uit Roswinkel stond hier-

Beklaagden namen niet altijd de moeite om naar de rechtbank af te reizen. Dat was ook niet altijd verplicht. In dergelijke gevallen controleerde de rechtbank eerst of de dagvaarding op de juiste wijze was uitgereikt en of de behandeling van de zaak zonder de aanwezigheid van de beklagde mogelijk was. De procedure ging dan door, waarna de beklagde 'bij verstek' werd veroordeeld. Een gerechtsdeurwaarder ging vervolgens naar het huis van de veroordeelde om het vonnis aan hem te overhandigen. Die had dan nog vier weken de tijd om tegen de uitspraak in verzet te gaan.

Bron: DA, AA, inv. nr. 49, Vonnissen, vonnis 93 van 9 februari 1914.

voor terecht, omdat hij op oudejaarsdag van 1913 de reeds benevelde Hendrikus Boelken jenever had geschonken. De herbergier had hem aanvankelijk een nieuwe borrel geweigerd, maar na herhaaldelijk aandringen was hij toch overstag gegaan. Blijkbaar was Boelken een notoire en problematische drinker, want Pagters had hem de borrel gegeven mits hij daarna naar huis zou gaan, omdat hij anders 'weer in het hok' zou komen. Die voorwaarde maakte het gepleegde feit echter niet minder strafbaar. Daar komt bij dat Pagters op heterdaad was betrapt, omdat een wachtmeester van de Koninklijke Marechaussee ook in het café aanwezig was geweest. Het voorval leverde de Roswinkeler kroeghouder

een dagvaarding en aansluitend een boete van vijf gulden op. Blijkbaar had de rechter de omstandigheden toch mee laten wegen, want dit vonnis was aanmerkelijk milder dan de twintig gulden die het Openbaar Ministerie had geëist.¹⁶

[art. 254 Sr.] Iemand die zonder redelijk doel of op een buitensporige manier opzettelijk een dier verwondde of anderszins pijn deed, of die de dieren waarvoor hij verantwoordelijk was verwaarloosde, maakte zich eveneens aan een zedenmisdrijf schuldig. Zo had landbouwer Roelof Dijkhuizen uit Roswinkel in juni 1921 in een weiland in zijn woonplaats meermalen een koe met een paal op haar kop geslagen, waardoor de horens eraf waren

De marechausseekazerne in Roswinkel, waarin verschillende gezinnen van marechaussees woonden. (Uit: Roswinkel, Vroeger en nu, Roswinkel 1977, blz. 19)

gevloegen en het dier pijn had geleden. Tijdens de rechtszitting liet de beklaagde niets los over wat hem had bezielde. De rechter concludeerde daarop dat Dijkhuizen geen gegronde reden voor het slaan had gehad en veroordeelde hem tot het betalen van een boete van maar liefst 300 gulden.¹⁷

In de meeste gevallen van dierenmishandeling waren niet koeien, maar paarden of honden het slachtoffer. Vaak hadden de daders deze dieren afgetuigd, omdat ze in hun ogen niet goed luisterden. Zweers Wijnholds uit Nieuw-Dordrecht stond terecht, omdat hij in februari 1922 in Klazienaveen een hond die hij aan zijn fiets had vastgemaakt met zijn 'klomp of schoen voorziene voet' had getrapt en bovendien met een riem had geslagen. Het dier was daardoor in elkaar gekrompen van de pijn en had over het hele lichaam bulten en striemen opgelopen. Volgens de beklaagde had hij de hond slechts proberen aan te sporen om beter zijn best te doen. Een verslaggever van de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* die de rechtszitting had bijgewoond liet zijn mening over het gebeuren niet achterwege. Hij schreef onder het kopje: 'Een dierenbeul' dat de beklaagde 'op het idiote denkbeeld [was gekomen] een hond vóór een fiets te leeren lopen om hem in te wijden in de trekkunst, op zichzelf al een wreedaardig werk voor wezens die heel wat trouwer, eerlijker en beter zijn dan menig luiaard. Hoe 't zij, 'mijnheer' Wijnholds, wilde een hond dresseeren en deed dit als de kozakken [met] politieke gevangenen in Siberië - dus op minder zachte manier'. Volgens de rechter was de wijze waarop de beklaagde de hond had proberen te cor-

rigeren inderdaad buitenproportioneel gewelddadig en zodoende onnodig pijnlijk geweest. Wijnholds kreeg er een boete van 25 gulden voor. Dat was vijf gulden meer dan de officier van Justitie had geëist.¹⁸

[art. 254bis Sr.] Tenslotte was professioneel gokken een zedenmisdrijf. Honderd jaar geleden werd dat in het *Wetboek van Strafrecht* omschreven als: 'Hij die het opzettelijk aanbieden of geven van gelegenheid tot hazardspel als bedrijf uitoefent, of opzettelijk in eene onderneming daartoe deelneemt'. Hiervan was sprake als iemand zijn werk had gemaakt van het aanbieden van een spel of weddenschap waarbij de kans op winst van het toeval afhing, ongeacht hoe ervaren of behendig de spelers waren. De *beroepsspeler* was evengoed strafbaar, maar gokken in besloten kring bleef toegestaan. Dat zal ermee te maken hebben dat de handhaving in die gevallen zo goed als ondoenlijk was.

Op 19 april 1918 probeerde de in Den Haag gedomicilieerde kermisreiziger Jacob Wolff de bezoekers van een kermis in Emmen over te halen om aan zijn spel 'hartenvrouw, een, twee, drie, deze kaart niet, maar die' mee te doen. Daartoe wierp Wolff 'vlug en handig' speelkaarten naast elkaar op een tafeltje en vroeg vervolgens aan omstanders om geld neer te leggen bij de kaart waarvan zij dachten dat het de hartenvrouw betrof. Vervolgens verdubbelde hij dat bedrag, waarna diegene die de juiste kaart aanwees de gehele inleg kreeg. Het zal geen verbazing wekken dat dit niemand lukte. Wolff had met zijn gokspelletje dan ook flink kunnen verdienen als twee surveillerende rijksveldwachters hem

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren veel festiviteiten verboden. Evenementen die wel doorgingen vormden een welkome afwisseling van de dagelijkse beslommeringen en waren om die reden zeer populair. Vaak werden er allerlei feestelijkheden omheen georganiseerd. Tegelijkertijd kwamen er figuren op af die de bezoekers met allerlei gokspelletjes probeerden te bedonderen. Bron: Emmer Courant. Nieuws- en Advertentieblad voor den Zuid-Oosthoek van Drenthe (EC), 'Hotel Wielens', 16 april 1918, 3.

Hotel ('Huize') Wielens voordat de veranda eraan werd gebouwd. Een tiental mensen heeft zich mee laten fotograferen. Naast het hotel was de hoe-denwinkel van Klaas Boer, een zoon van meester Boer. In deze woning woonden ook de familie Dik en Dijkhuis.

(Uit: Jans J. Brands, Emmen in oude ansichten, Zaltbommel 1979, foto 19).

Zie ook de foto's op de achterzijde van het omslag.

niet op heterdaad hadden betrapt. Het kwam tot een strafzaak waarin de rechter oordeelde dat het vanwege de geoeftendheid en behendigheit van Wolff zelfs voor de meest oplettende tegenspeler praktisch onmogelijk was om zijn bewegingen te volgen. Daardoor kon de uitdager weinig anders dan de goede kaart raden en was de vraag wie zou winnen volledig van het toeval afhankelijk. Zodoende werd Wolff schuldig bevonden aan het organiseren van een illegaal gokevenement, waarvoor hij een gevangenisstraf van veertien dagen kreeg opgelegd.¹⁹

Noten

- 1 A. Eggers, 'Drentse zedenzaken in de periode 1900-1924', Waardeel. Drents historisch tijdschrift 28 afl. 4 (2008) 15-26, aldaar 20-21.
- 2 Drents Archief (DA), Arrondissementsrechtbank te Assen, 1878-1937 (AA), inventarisnummer (inv. nr.)

54, Vonnissen in strafzaken 1878-1929 (Vonnissen), vonnis 676 van 11 september 1916.

- 3 DA, AA, inv. nr. 69, Vonnissen, vonnis 45 van 1 februari 1924.
- 4 DA, AA, inv. nr. 66, Vonnissen, vonnis 567 van 28 november 1921.
- 5 Art. 244 Sr.
- 6 Art. 248 Sr.
- 7 DA, AA, inv. nr. 46, Vonnissen, vonnis 550 van 30 september 1912.
- 8 DA, AA, inv. nr. 43, Vonnissen, vonnis 772 van 5 december 1910.
- 9 DA, AA, inv. nr. 53, Vonnissen, vonnis 317 van 8 mei 1916.
- 10 DA, AA, inv. nr. 56, Vonnissen, vonnis 476 van 30 april 1917.
- 11 DA, AA, inv. nr. 66, Vonnissen, vonnis 555 van 14 november 1921.
- 12 DA, AA, inv. nr. 44, Vonnissen, vonnis 386 van 19 juni 1911.
- 13 DA, AA, inv. nr. 64, Vonnissen, vonnis 82 van 2 februari 1920.
- 14 DA, AA, inv. nr. 65, Vonnissen, vonnis 50 van 31 januari 1921.
- 15 Art. 28 Sr.
- 16 DA, AA, inv. nr. 49, Vonnissen, vonnis 93 van 9 februari 1914.
- 17 DA, AA, inv. nr. 66, Vonnissen, vonnis 464 van 26 september 1921.
- 18 DA, AA, inv. nr. 67, Vonnissen, vonnis 218 van 3 juni 1922; PDAC, 'Rechtzaken', 23 mei 1922, 3.
- 19 DA, AA, inv. nr. 59, Vonnissen, vonnis 790 van 19 augustus 1918.

Kijk je naar toen,
dan zie je het nu.

door
Marscha van Noesel

Jeneverstoker van het Veenpark: Trienco Middeljans (69)

In de 'Blokhut De Keet' achter het huis van Trienco en Lies Middeljans in Emmer-Compascuum is het aangenaam warm. Alles staat aan: de elektrische kachels, de cd-installatie en de schemerlampen; de zonnepanelen leveren genoeg stroom immers. De sfeer doet me denken aan een soort berghut in de Alpen waar je een lekker klein jenevertje zou drinken, ware het niet dat je dan daarna geen stap meer kunt verzetten... in de bergen.

'Drankjes maken zit in onze genen.'

Nörgeln

Aan de houten wanden hangen talloze bordjes met spreuken die herinneren aan feesten en partijen van toen, zoals het Grensfeest in Duitsland. Of een bordje met het opschrift: 'Wenn ich alt bin werde ich nur nörgeln, das werd lustig'. Dat nörgeln is niets anders dan 'zeuren'. En dat wordt in de hut gedaan onder het genot van een drankje en een hapje. Zo af en toe komen er in de weekenden zo'n twintig man, familie en vrienden naar de hut om te nörgeln. Dat moet leuk zijn, ook al staat er nooit een fles jenever op tafel, maar wel een kratje bier of de zelf gemaakte drankjes van Lies. Want door haar heeft Trienco de liefhebberij van het jenever stoken ontwikkeld. 'In haar familie wordt altijd al gedronken van zelfgemaakte likeurtjes tot andere drankjes met lekker fruitige smaakjes. Alles met mate vanzelfsprekend.'

Demonstratie Stokerij

Ze experimenteren zo nu en dan met drankjes met en zonder alcohol. 'Ik heb daarvoor ook druiven uit eigen tuin geperst. Het zijn er dit jaar zoveel dat ik ze, nu ze niet meer te gebruiken zijn, aan de kip-

Er komen elke zomer veel mensen langs de kraam van de jeneverstoker. (Foto: Marscha van Noesel)

Trienco vertelt belangstellenden graag hoe het stoken in zijn werk gaat. (Foto: Marscha van Noesel)

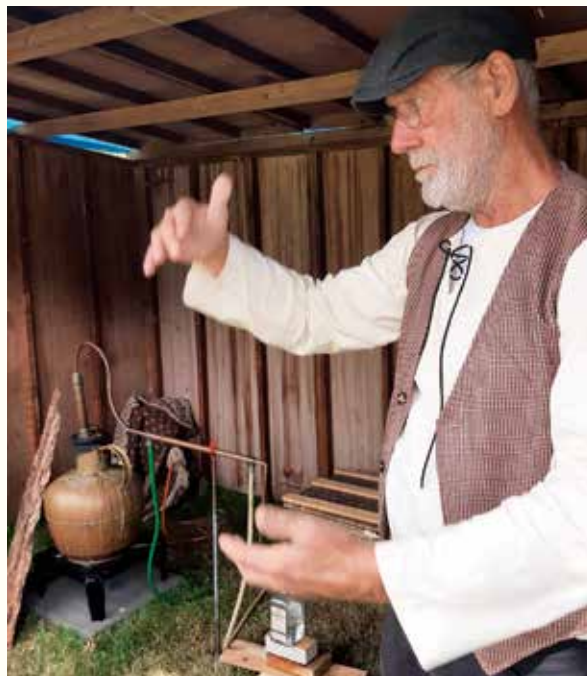
pen voer. In de familie van Lies zit het maken van allerlei drankjes in de genen.' Zo is Trienco daar in 'meegezogen'. Totdat hij nu de 'echte jeneverstoker van het Veenpark' is. 'Het oude ambacht, jeneverstoken, heb ik van de aangetrouwde neef van Lies, Herman, overgenomen. Hij heeft het stokje aan mij overgedragen, toen hij meer tijd in de zomervakanties wilde hebben. Ja, want dat is wel het nadeel: in de zomer zit je altijd aan het park vast. Ik heb het er graag voor over, want het is hartstikke leuk. Wat ik daar maak tijdens demonstraties blijft hier een jaar liggen voor het rijpingsproces. Dan neem ik dat het jaar daarna weer mee naar het park om het belangstellenden te laten proeven. Er komen altijd veel mensen kijken naar hoe het stoken in zijn werk gaat, wat je er voor nodig hebt. Soms zie je elk jaar steeds dezelfde mensen langs je kraam lopen. Ik heb in de loop van de tijd veel mensen leren kennen.'

Toen

Zo is dit interview natuurlijk ook ontstaan. Terwijl oma en kleinzoon een andere attractie in het Veenpark bekeken, bezocht ik Trienco achter zijn kraam. Het woord alleen al, jenever, brak een wereld aan herinneringen open: bij vader achter op de fiets op zondagmiddagen naar de biljartzaal, de lucht van jenever en sigaren in het café, de fles jenever toen in de kelderkast thuis, waar mijn zus stiekem van dronk als ze kiespijn had, de zondagavonden thuis als de fles tevoorschijn kwam. Of met familie tijdens feestdagen, zoals kerst en oud- en nieuwjaar. Wil je er ook een? Zo sloop het drinken van alcohol in het leven van vele generaties. Net als met het roken; men wist toen nog niets van de gevaren.

Jenevertje met suiker

Mijn relatie met jenever is nooit anders geweest dan herinneringen van oude mannen aan een bar met een jenevertje met suiker. Dat de alcohol in de suiker wordt opgenomen, vertelde Trienco me pas geleden. Dus die oude jenevertjes waaruit ze de suiker lepelden met zo'n speciaal klein lepeltje waren helemaal niet zo sterk? Ik ben nooit verder gekomen dan tot dit soort vooroordelen, oude mannetjes met jenever en oude vrouwtjes met een advocaatje. Vanaf het moment toen de slogan 'glaasje op, laat

je rijden' in zwang was, kwam de alcohol in het verdomhoekje terecht als je nog moest autorijden. Sterke drank was in de jaren zeventig taboe. Bier en later wijn werden toen de gangbare dranken op feestjes.

Hobby

Over jenever had ik nooit meer iets gehoord tot die woensdagmiddag in het Veenpark. Dat er nog mensen zijn die van jeneverstoken hun hobby hebben gemaakt was nieuw voor me. En dat er een Jenever Museum, natuurlijk in Schiedam, bestaat, daarvan was ik me niet bewust. Op de website van dat museum leer je dat er een totale wereld omheen is ontstaan. Jeneverstokers hebben een familieband en wisselen ervaringen uit via sociale media. Het beeld van oude mannetjes aan een bar met een jenevertje werd definitief gewist en maakte plaats voor een serieuze professionele ambacht waaromheen net zoveel euforie is ontstaan als om de processen die gevolgd moeten worden om de beste en de lekkerste whisky, wijn en champagne te maken. Pasgeleden nog heb ik de champagnehuizen in Reims bezocht en gezien hoeveel werk er aan vooraf gaat, voordat je een goed glas champagne of wijn kunt drinken.

Vrachtwagenchauffeur

Door de week speelt alcohol geen rol in de 'leefhut' van huize Middeljans. Daar wordt gewerkt als vrachtwagenchauffeur, Trienco, parttime, zoon Middeljans is fulltime vrachtwagenchauffeur.

Jenever Museum Schiedam

Voor wie het precies wil weten kan op de website van het Jenever Museum Schiedam veel informatie vinden. Enkele wetenswaardigheden: Jenever ontstaat door toevoeging van aroma's aan moutwijn, een gedestilleerd graanbeslag op basis van gerst en rogge. Het productieproces van moutwijn nam begin negentiende eeuw een hoge vlucht met de industrialisering van de jenevernijverheid. De invoering van stoomketels, stoommachines en distilleerkolommen op de stokerijvloeren in Vlaanderen verhoogde niet alleen de kwaliteit, maar ook het economische rendement van de productie.

De meesterstoker werkt de jenever af door de moutwijn met water te versnijden tot een drinkbaar alcohol waaraan hij aroma's toevoegt. Jenever dankt zijn naam trouwens aan de jeneverbes die vroeger in de Lage Landen rijkelijk voorhanden was. Tegenwoordig is het wettelijk verplicht om tenminste een jeneverbes toe te voegen. De meest gebruikte kruiden daarbij zijn verder gentiaan en karwij.

Trienco is blij dat hij nu alleen voor een paar dagen in de week voor de liefhebberij kan rijden. 'Er zijn nu zoveel voorschriften waaraan je je moet houden, dat het een ingewikkeld beroep is geworden wil je het vol kunnen houden. Al ben je een half uur rijden van je huis verwijderd, je moet je aan de tijden houden en dus de vrachtwagen stil zetten om te rusten als je het voorgeschreven aantal rij-uren er op hebt zitten.'

Hij raakte door rugklachten in de ziektewet. Hij vervoerde vroeger ook bloemen voor de veiling. Veel nachtdiensten en afwisselend warmte in de kassen en kou op de veiling en door de koeling in de vrachtwagens maakten hem ook chronisch verkouden.

De laatste achttien jaar voor zijn pensioen werkte hij voor de beveiliging op Schiphol, dat was gezien het aantal jaren die hij er werkte een schot in de roos. Een mooie tijd. Nu rijdt hij nog een paar dagen per week in de vrachtwagen van Nieuw-Amsterdam naar de haven van Lübeck-Travemünde met goederen voor Scandinavië.

Hobby-stokerij

Trienco is nu druk met voorbereidingen om ook in de hut een hobby-stokerij te bouwen, zoals die ook in het Veenpark staat. In de winter zijn de ketels in het magazijn van het Veenpark opgeborgen. Dus

als Trienco zijn hobby ook thuis wil uitoefenen zal hij toch zelf aan de slag moeten om een ketel te maken. De ketels zijn in de maak, ze komen uit oude boilers. De slangen en kraantjes moeten nog aan elkaar gelast worden.

Het stookproces

Hoe dat jenever stoken nu precies in zijn werk gaat, vind ik op internet, maar in het Veenpark in Barger-Compascuum kun je het ook aan de weet komen. Grosso modo dan, inkooplijstje: mout, gist, pak zout, veel suiker wat zes tot zeven weken moet gisten. Er gaat zo'n 25 liter stookwijn in zo'n ketel. Dat moet tot 80 graden worden verwarmd. Na het destilleren moet de alcohol verdampen. Ik raak de draad kwijt en probeer het niet langer te volgen, want jeneverstoken, daar begin je niet zomaar aan. Bovendien heb je wel heel veel geduld nodig voordat je het eerste slokje kunt proeven. Dan is de kans groot dat je euforisch raakt vanwege het feit dat het zo goed is gelukt of dat door een te hoog alcoholpercentage je spraakvermogen is geblokkeerd. Proost!

door Gerard Steenhuis

Verlaten land

Als één van de laatste venen in de gemeente Emmen komt de streek ‘Zwartenberg’ aan snee. In het gebied, aan de grens halverwege de dorpen Barger- en Emmer-Compascuum, hebben rond de tien veenarbeiderswoningen gestaan. De crisis in de venen is voelbaar. Twee gezinnen vertrekken naar de mijnstreek van Zuid-Limburg, maar een aantal van hen komt terug. Verscheidene families bezoeken regelmatig de evangelisatiebijeenkomsten van de Vergadering der Gelovigen in een barak aan de Oostelijke Doorsnee. Er zijn ook familieverbindingen met bewoners in het naburige Duitse Fehndorf. Van slavernij, zoals Maurice Paulissen van de Open Universiteit zich in het *Dagblad van het Noorden* van 25 oktober 2023 zich de vraag stelt, is geen sprake, meen ik. De tijd van de verplichte winkelnering is nagenoeg geweest. Nadat alle veengrond is vergraven, vertrekken de bewoners naar elders. Aan het kanaal staat nog één enkel huis.

*Zwartenberg, verlaten land.¹
(Foto: Gerard Steenhuis, 2023).*

Vanuit heel Emmen zijn ze te zien. Waar je ook bent in de gemeente. Als je naar het oosten kijkt komen ze langzaam draaiend je beeld binnen. Zestien windmolens. Voor je gevoel staan ze in Nederland, maar niets is minder waar. De molens staan aan de Duitse kant van de grens, ruim 350 meter vanaf de grens. Ten noordwesten van de plaats Haren-Fehndorf.

Waar staan we nu?

We nemen de fiets vanaf de Splitting in Barger-Oosterveld en zakken af in de richting van Klazie-naveen-Noord. Daar waar het Oostersebos rechts begint, slaan we linksaf de straatweg Tweede Groenedijk in.² Via Emmer-Compascuum, buurtschap de Foxel fietsen we in de richting van de Viertorenbrug. Rechtdoor, steeds prominenter worden de molens. Nog meer open landschap. Na een kleine kilometer, bij de T-splitsing aangekomen, kunnen we niet meer rechtdoor. Dit is het einde..... of het begin van de (nu) Verlengde Tweede Groenedijk. In de verte komt na akkerland bos. Het bos is al Duitsland. Links verraadt een straatnaambordje dat ‘die kant op’ de Bredesloot is. Boeren hebben het land én de straat in bezit genomen. Het veen is hier ooit afgegraven en de bodem is veranderd in vruchtbare dalgrond. Ons mobieltoestel zegt ons dat

rechts van ons de straatweg Zwartenbergerweg is. De molens maken een zacht suizend geluid. Duidelijk zijn we aangekomen bij de uiterste rand van de gemeente. Wat heet: bij de uiterste rand van het lând.

Oudere mensen, die de buurt hebben gekend, noemen de (Verlengde) Tweede Groenedijk de Emmerweg. Wilde je in eerdere dagen naar de vrijdagse Emmermarkt of moest je een kind aangeven op het gemeentehuis dan ging je over de Emmerweg.

Straatnaambord (Foto: Gerard Steenhuis, 2023)

Anderen kennen het pad als De Dreef of Zwarte Veenweg. In oostelijke richting liep dit zandpad door naar de grens en Duitsland in. Het land aan de andere kant van de grens is eigendom van de boeren van Haren-Lindloh. Tot na 1900 hebben deze boeren, die hun boerderijen hebben aan de Erste (nu Kapellenstrasse) en Zweite Riege (nu Hermann Gröningerstrasse) dit veen- en heideland als gezamenlijke marke in gebruik. Een schaapherder ging dagelijks met zijn hond en kudde het veld in en deed ook de grens aan. De schrijver Derk Gort (1914-2005) was erbij als zijn vader daags een praatje maakte met de Duitser. Hij schreef erover in zijn 'Verhalen van de Breede Sloot'.³ Daar waar eerder de Emmerweg de grens overging staat nu grenssteen 163 VI. Het pad naar en over de grens is 'op de schop gegaan'.

Oorspronkelijke Duitse bewoning op bovenveen

Al bijna driekwart eeuw woont hier geen mens. Dat was rond de Eerste Wereldoorlog tot kort na de Tweede Wereldoorlog wel anders.⁴ De geschiedenis leert ons dat al voor 1900 in de strook voor ons boerenbehuizingen hebben gestaan.⁵ Het is de tijd dat boekweitboeren uit het naburige Emsland zich hier vestigen.

Deze grensbewoners huurden de grond van de oorspronkelijke eigenaren, de boeren uit het eveneens Duitse Schwartenberg en een enkele uit Lindloh of Rütenbrock. De meesten waren katholiek. De bewoners van de zuidelijk gelegen boerderijtjes;

Zwartenberg en Limietweg kerkten in Barger-Compasuum. Hun kinderen bezochten daar de scholen, terwijl die uit de noordelijkere streek, Bredesloot, meer georiënteerd op Emmer-Compasuum waren.⁶

Deze bewoning aan de grens loste langzaam maar zeker op. Het boekweitboeren werd steeds minder. Beter was het om ander werk te zoeken, bijvoorbeeld als kanaalgraver of turfgraver in de vanuit het westen opdringende veenafgraving. Daarnaast gingen de Pruisische grondeigenaren over op verkopen van hun stukken grond in Nederland. Het waren veelal Groninger verveners en investeerders die de grond opkochten. Het veengraven in de oude Groninger veenkoloniën en in de Drentse Monden liep op zijn einde. Dertig grondeigenaren worden op de 'Kaart van het Veenschap Zwartemberger Compasuum Gemeente Emmen Sectie J' van 1929 vermeld.⁷ Onder hen waren verschillende latere inwoners, boeren van de dorpen Emmer- en Barger-Compasuum, zoals Baron, Heine/Heijnen, Meijer, Steenhuis, Van Klinken, Salomons en Sutman. Maar ook winkeliers en bakkers, zoals Schoo, Halm, Herder en Aardema. De lijst vermeldt meer bijzondere eigenaren: notaris Hendrik Jan Oosting (1856-1927) uit Emmen, NV Veldkamp⁸ en de 'machinale' steenfabrikanten Berg en Smit uit Winschoten (naderhand steenfabriek De Concurrent). Daarnaast laat de lijst namen zien van de oorspronkelijk Duitse eigenaren uit Schwartenberg of Lindloh. Ik zie: wed. H. Haitel, R.H. Theder, J. Muller en J.H. Robben.

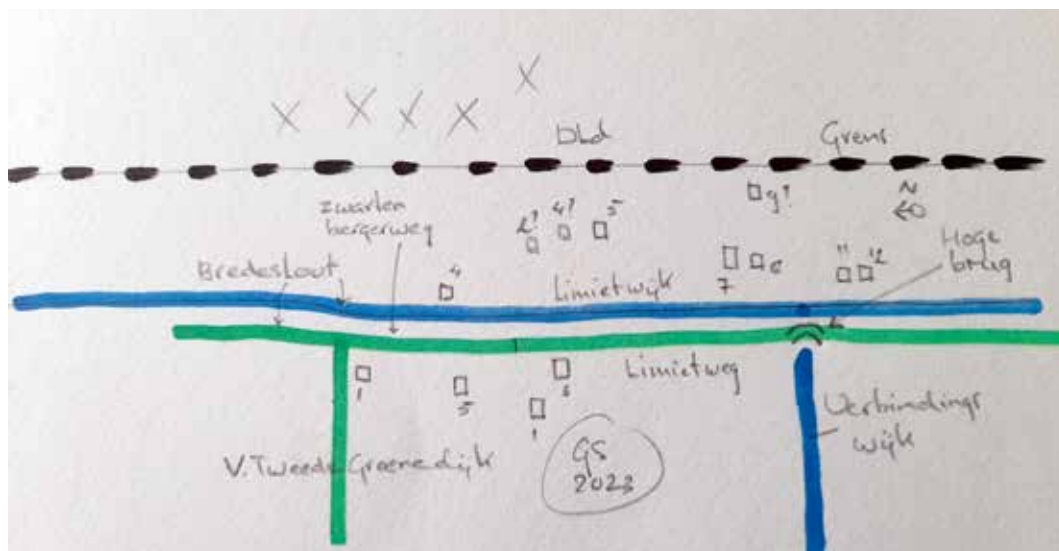
Verbindingswijk

Al sinds 1892 bestaat het waterschap Barger-Compasuum. Het liet in de eerste twintig jaar van de 20ste eeuw vanuit Emmer-Compasuum het Oosterdiep in zuidelijke richting graven. Ook groef men in de Eerste Wereldoorlog achthonderd meter ten zuiden van de Viertorenbrug een verbindingswijk naar de grens. Een halve kilometer voor de grens mondde deze Steenhuiswijk, genoemd naar de plaatseigenaar J.H. 'Joost' Steenhuis, uit in de Limietwijk.⁹ Om toch alle veen tot aan de grens in turf om te zetten groef men om de tweehonderd meter zijwijken of plaatswijken tot aan de grens. Het pad op de westelijke oever van de Limietwijk heet naar de oorspronkelijke grondeigenaren

*Grenssteen 163 VI. De steen is te bereiken door in Duitsland vanaf Lindloh de weg langs de grens in zuidelijker richting te nemen. Slechts enkelen weten van het bestaan van dit pad
(Foto: Gerard Steenhuis, 2023)*

Globale schets van Zwartenberg (Tekening Gerard Steenhuis, 2023)

‘Zwartembergerweg’ en verderop Limietweg, maar in noordelijke richting na kruisen met de Verlengde Tweede Groenedijk ‘Bredeslout’.

Laat afgegraven

Door de afgelegen ligging is Zwartenberg pas laat verveend en ontgonnen. Pas als door de komst van de wijken het grondwater zakte, eind jaren twintig, begin jaren dertig, kwam de veenarbeider. De meeste boerderijen en keten van de oorspronkelijke Emsländische bevolking van rond 1900 waren toen al geruimd. De veenarbeider die in de streek aan het werk moest, ging ‘tijdelijk’ met zijn gezin in de buurt wonen. “We verhuisden met het werk mee,” hoor ik vaker. In een met asfalt beklede houten keet met golfplaten op het dak of in een afgetimmerde deel van een net gebouwde boerenschuur werd gewoond. Soms nog op het bovenveen en anders op al afgegraven dalgrond. Andere verveners lieten, als het even kan dichtbij het werk, houten barakken of halfsteens arbeiderswoningen voor hun personeel bouwen. Veenarbeiders met een sterke vrouw en veel kinderen zagen zij graag komen. Zij werkten allen mee in de vervening, de man bij het afgraven en met het kruien, de vrouwen en kinderen bij het drogen en bij het verschepen van de turf.

Zwartenberg met links het enige nog bestaande huis, Limietweg 3 (Foto: Gerard Steenhuis, 2023)

Tien woningen

Bij de beschrijving van de woningen heb ik de woningkaarten uit het gemeentelijk archief gebruikt als leidraad en bron. De eerste notities zijn van mei 1936. Wat er voor die tijd aan huizen hebben bestaan en welke gezinnen er hebben gewoond, daar heb ik minder zicht op. Wat opvalt is dat ook niet van elk huis of keet een kaart is gemaakt.

Een volgende bron zijn publicaties in kranten.

Verschillende bewoners hebben de nodige relevante krantenknipsels, documenten en kaarten verzameld en bewaard. Een bruikbare en goede informatiebron zijn de mondelinge overleveringen. Meerdere oudere personen, voormalige buurtbewoners, die in de negentig zijn of worden, heb ik gesproken over hun vroegere leven of dat van hun voorouders hier

aan de grens. Een bijzondere bron of liever gezegd een zijdelingse link is het hiervoor aangehaalde boek van Derk Gort. (Zie voor de afzonderlijke huizen de afbeelding op bladzijde 27, boven).

Het adres Zwartenbergerweg 1

Terug naar het begin. We staan aan het eind van de Verlengde Tweede Groenedijk en zien de windmolen. Aan onze rechterhand heeft op het bovenveen tot 1949 een arbeiderswoning gestaan. De gemeentelijke woningkaart schrijft Zwartenbergerweg 1. De eigenaar is de Emmer-Compascumer vervener Ernst Meijer. Direct na de oorlog komt het gezin van Jan Ensing (1903-1976) en Dina Kroon (1902-1996) in het huis te wonen. 'Lange' Jan Ensing werkt als veenarbeider voor zijn huurbaas. Het veengraven op deze plaats is ten einde, het huis wordt afgebroken en dalgrond komt in de plaats. De familie krijgt in 1949 door Meijer een nieuwe woning (en werk) aangeboden dichtbij de Hogebrug op het adres Limietweg 7.

Zetboer Meijering

Enkele honderden meters zuidelijker bouwt in 1947 de 'NV Oud Schoonebeker Turfstrooiselfabriek en Veenderij', Antonie Veldkamp uit Erica een boerderij. Deze staat op afgegraven grond aan de oostkant van het kanaal. Het adres is Zwartenbergerweg 4. Om er te komen moet men een ophaalbrug over. Noordelijk van het woonhuis staat een ruime schuur. Veldkamp koopt in 1929 voor 3.600 gulden het twaalf hectare grote perceel van J.H. Arling uit Munsterscheveld. De ondernemer bezit ook een kalkbranderij en steenfabriek in het Drentse Eexterveen. Aaldert de Jonge (1934, Limietweg 8) vertelt mij over zijn jeugd hier aan de grens. Hij weet nog dat Veldkamp rondom het huis en de

schuur hopen steen heeft opgeslagen. Vermoedelijk komen de stenen van de fabriek uit Eexterveen. De eigenaar zal de turf van het land gebruikt hebben als brandstof voor zijn turfstrooiselfabriek maar ook voor zijn kalkbranderij en steenfabriek. Harm Meijering¹³, getrouwd met Trijntje de Roo, is twintig jaar zetboer voor het bedrijf. In 1970 volgt afbraak en mist dit uitgestrekte stuk achterweg tussen de beide Compascumen zijn karakteristieke en unieke ophaalbrug.

Keetwoning van Martens

Schuin tegenover Zwartenbergerweg 4, iets het veld in, staat de keetwoning met het adres Zwartenbergerweg 5. Een soort woning half onder de grond, de wanden opgetrokken uit veenkloeten met stro en plaggen op het dak, versterkt met planken, schotten en palen. Van alle woningen die ik beschrijf is dit de enige die nog stamt uit de tijd van de oorspronkelijke boekweitboertjes rond 1900. Bakkerszoon Harm Schoo (1940) die er elke week brood naar toe brengt vertelt erover: "Het was één donkere ruimte met aan één kant een bedstede afgetimmerd. Op de vloer brandde onder een soort van schoorsteen open vuur. Aan de schoorsteen hing een ketting met een ketel water en een kookpot. Dag en nacht, ook in de zomer, brandde het vuur. Zodat de bewoner steeds over gekookt water beschikte. Er was geen goede ontluchting en binnen in de woning bleef de rook veelal hangen." Vader Willem Martens (1857-1932) ligt begraven op de openbare begraafplaats van Emmer-Compascuum. In 1936 overlijdt moeder Grietje Johannes Poeder (1857-1936). Vanaf dan woont de vrijgezelle Willem Martens samen met zijn hond in deze keet. Anderen weten te vertellen dat het huis in de vijftiger jaren omringd was met bos, bomen en struikgewas en dat het huis meer een groen geschilderde houten barak was.

De Zwartenbergerweg en Limietwijk bij het huis van Harm Meijering. De ophaalbrug leidt naar het huis dat links schuil gaat onder de bomen". Bron: film Barger-Compascuum 1965. De smalfilm draait in het weekend in snackbar de Luifel aan de Postweg in Barger-Compascuum.

Nederlandse bewoners van Fehndorf direct na oorlog terug naar Nederland

Nico Kip (1933) vertelt me dat zijn ouders Albert Kip en Metje Huisman en hun kinderen na de oorlog een tijdlang in de schuur van Meijering hebben gewoond: “De oorlog was afgelopen en wij woonden aan de Grosse Strasse in Fehndorf, de straat aan de westkant van het Süd-Nord Kanal. De Engelsen die het daar voor het zeggen hadden bevelen op Hemelvaartsdag alle Fehndorfers die woonden tussen kanaal en de grens voor Pinksterzaterdag te verhuizen. Dit gebied werd ‘Sperrgebiet’ en om controle over de grens te hebben werd iedereen bevelen om met alles wat ze konden meenemen, ook de dieren, naar buiten de ‘verboden zone’ te verhuizen. Negen dagen hadden we tijd. Dit zou naderhand tot Pasen 1946 duren. Nu woonden in Fehndorf, juist in het genoemd gebied, een hele rits aan Nederlanders. Nederlandse gezinnen die na de Eerste Wereldoorlog werk in het veen hadden gevonden in dit nabije Duitsland. Zo ook mijn ouders en meer familie Kip. Veel kinderen bij mij in de klas op school spraken Nederlands en veel Nederlanders woonden aan onze straat. Van zuid naar noord; Heinrich Tieben met winkel, ome Reinder Kip, Hendrik Seubers, mijn ouders Albert Kip. De families Hofkamp, Melchert, Winters, Wolbers, Többen en boer Hendrik Mensen. Ook de boeren Berthus en Franz Tieben van de achterwieke moesten plaats maken. Vader werkte in de vervening voor de beide jongens Tieben in de streek achter hun boerderijen en grens. Het was een hele volksverhuizing, die tijd. Veel Duitse gezinnen konden bij familie aan de andere kant van het kanaal terecht. Maar veel Nederlanders kozen ervoor om terug te gaan naar Nederland, zeker diegenen die in de oorlogstijd niet openlijk gekozen hadden voor de partij van Hitler. Het was een hele consternatie. Iedereen was zenuwachtig. We gingen met zoveel mogelijk huisraad, goederen en beesten over het water naar Nederland. Ook de jongens van Tieben hadden hun spullen en levende have bij ons op de boot gebracht. Over het Süd-Nord Kanal, via Wesuermoor, bij Schöninghsdorf rechtsaf, door Zwartemeer en dan over het Verlengde Oosterdiep en Oosterdiep naar Munsterscheveld-Barnflair. Daar woonde de familie Tieben. En wij door de Oostelijke Doorsnee naar de schuur van Veldkamp aan de Zwartenbergerweg. Het laatste stuk hebben we moeten lopen. In de schuur was een deel tot woning afgetimmerd. De kinderen sliepen op zolder en beneden was naast een varkenshok de woonkamer. Kort hebben we hier gewoond. Naderhand verhuisden we naar een huis aan de Oostelijke Doorsnee, eigendom van boer Haikens van het Oosterdiep. In Nederland pakte vader het werk als persmachinemachinist weer op.” Grietje Bosma-Ensing kan zich nog herinneren dat de familie Kip daar woonde. Het moet in de oorlog zijn geweest dat ze samen met anderen de verre voettocht naar Fehndorf onderneemt. Opvallend, en passend in dit verhaal, is dat het gezin van oom Reindert Kip in de zomer van 1948 op Bredesloot 4 komt te wonen. Ook zij moeten na de oorlog in Fehndorf de verboden zone verlaten. De gemeente biedt hen onderdak aan in een ruimte van de Nederlands Hervormde school in Barger-Compascuum. Ook zij zoeken uiteindelijk het grensgebied weer op. Ruim vijf jaar woont de familie Kip hier. Dan verhuizen ze naar een woning in Emmer-Compascuum. Een zelfde verhaal hoor ik van Wietske Wever-de Jonge. Ze vertelt dat zij en haar ouders regelmatig de grens over gaan om het gezin van oom Hendrik Seubers en tante Bertha de Roo in Fehndorf te bezoeken. Hendrik Seubers is voorman in het kamp bij Fehndorf (GS: moet zijn Kamp Wesuwe).¹⁰ Onder zijn leiding werken gevangenen in de Duitse vervening. Ook dit gezin moet direct na de oorlog de verboden zone uit. Zij keren terug naar een woning in Klazienaveen-Noord. Daar waar de familie Seubers heeft gewoond.

Limietweg 1

Van Giffen komt soms op bezoek

Het dan volgende huis heeft als adres Limietweg 1. De Limietweg ligt in zuidelijke richting in het verlengde van de Zwartenbergerweg. De woning staat aan de westkant van de straat, op nog niet afgegraven bovenveen en met de rug naar de Limietweg en het kanaal. Het huis is omgeven door kersenbomen en struiken. “Vanuit de ramen kon je zo anderhalf meter naar beneden kijken, naar de aardappelen

die op de dalgrond groeiden,” zegt Grietje Bosma-Ensing (1933), dochter van Hendrik Ensing (1896-1964) en Hendrikje Zuidema (1902-1978). Zij is als vijfde en jongste kind in dit huis geboren. Het huis heeft enkelsteens muren en in de voorgevel is een schoorsteen gemetseld met aan beide kanten een raam. In de kamer staan één kast, daarin wordt alles opgeborgen, en twee beddesteden. De achterwand is van hout en versterkt met asfaltpapier. In de achterwand bevindt zich ook de enige ingangs-

deur. Moeder haalt 's avonds water uit de put en zet de emmer onder in de kast. Ze doet een theedoek over de emmer zodat het water niet bevuild raakt. Heel het gezin Ensing werkt in de vervening. Vader Hendrik als veenarbeider, moeder en de oudste kinderen helpen bij het droogmaken. Zijzelf is nog te jong om mee te gaan het veld in. Ze werken voor huurbaas Ernst Meijer, die samenwerkt met grondeigenaar Rudolf Heijnen. Vader is secretaris van de FNV en werkt in de winter bij de DUW, Heidemij. Moeder is gereformeerd. Het gezin van Rudolf Heijnen en Lene Jannink moet eerst in het huis gewoond hebben. Kleindochter Christa Berens-van Vliet (1941) vertelt dat haar opa Heijnen regelmatig bezoek kreeg van de archeoloog professor Albert Egges van Giffen (1884-1973). Samen trokken ze het veld in op zoek naar tekenen van leven van voor en tijdens de veenvorming. Was Heijnen gestuit op een houten veenweg, op vuurstenen of op aardewerk uit de voorhistorische tijd? In latere jaren is Rudolf Heijnen opzichter bij de Nederlandse Turfcentrale.

Grietje staat me uitvoerig te woord: "Mijn jeugdtijd was goed. Ik ging, toen ik zes was de eerste dag van mei voor het eerst naar school. Ik ging naar de school van meester Piet van Brummelen bij

de Springersbrug (GS: Barger-Compascuum, ols III). Ik kwam direct naast mijn vriendin Wietske de Jonge te zitten (zie verderop Limietweg 8). We werden vriendinnen voor het leven. Nu nog, na ruim tachtig jaar, zien we elkaar vaak. Toen ik vijftien was verhuisden we naar het grote huis aan het kanaal met adres Limietweg 3." Het oude huis is in 1954 een bouwval, wordt gesloopt en de ondergrond afgegraven.

Limietweg 3. Enige nog bestaande huis

Limietweg 3 is het enige huis dat anno 2023 nog staat 'op Zwartenberg'. (Zie de afbeelding op bladzijde 27, rechtsonder) Het grote stenen huis staat op de kop van de plaats van Klaas Salomons¹³ en ergens in de jaren dertig is dit huis op afgegraven veen gebouwd. Het gezin van neef Otto Salomons¹³ en Jantje Hekman verhuist van hieruit in 1949 naar Canada. De familie Hendrik Ensing woont er tot 1965. Het huis bergt regelmatig verscheidene gezinnen. "Je moest twee jaar ingeschreven staan als woningzoekende wilde je in aanmerking komen voor een door de gemeente toegewezen woonruimte," zegt Grietje. Sinds 1965 is het huis bewoond door de familie Dokter. De weduwnaar Derk Dokter die met zijn acht zonen lange tijd turf graaft voor bakker Hendrik Schoo, maar ook op de plaats achter de winkel van Springer.

Tegenover op Limietweg 5

Schuin tegenover het grote huis van later Dokter staat de arbeiderswoning met adres Limietweg 5. De woningkaart schrijft als eerste bewoner Gerrit Doek. Wanneer het gezin van Gerrit Doek en Martje Bos met hun vijf kinderen erin getrokken is wordt niet vermeld, wel dat ze in april 1943 verhuisden naar Bredesloot 3. De ondergrond is van Evert Aardema¹¹, eigenaar van het confectiebedrijf, maar ook van een café en een kruidenierswinkel aan het Oosterdiep, naast de latere kledingzaak van Scholtens Kerkhof. De woningkaart schrijft dat het huis vervallen en afgebroken is. Dochter Jantien (1921-2013) schrijft in een verhaal over haar leven en dat van haar ouders.

Jantien schrijft

Jantien laat een op de computer geschreven verhaal na. Ze schrijft haar (moeilijk te volgen) tekst aan

Het echtpaar Anna Helena Jannink (1891-1979) en Rudolf Heijnen (1890-1979). (Collectie Christa Berens-van Vliet)

één stuk door, zonder punten, komma's, hoofdletters en indeling in alinea's.

De familie Doek komt van de Groenedijk in Emmer-Compascuum. Ze werken in de vervening, maar als Jantien zeven jaar is (rond 1928 dus) verhuist het gezin in het voorjaar naar de grens in Barger-Compascuum. Vader Gerrit Doek krijgt werk bij Aardema, eigenaar van de plaats grond aan de grens. Jantien beschrijft dat het huis gebouwd wordt op het bovenveen op ongeveer tweehonderd meter afstand vanaf de grens. Eerst vinden ze in een houten schuur onderdak en mannen zijn die zomer bezig een beter en blijvend huis te bouwen. Het huis staat in de buurt van een bos, een ideale speelplaats voor de kinderen. De kinderen Doek ontmoeten in en bij het bos veel leeftijdgenoten. Het perceel waarop ze wonen heeft geen brug naar de Limietweg. Om naar school te kunnen, lopen ze eerst naar de Duitse grens, nemen het pad achterlangs om zo via een ander perceel met wel een brug de Limietweg te bereiken. Naderhand komt in het kanaal een houten bak te liggen, waarmee de mensen door aan een ketting te trekken naar de overkant kunnen. Samen met ene Albert loopt ze daags over het lange pad langs de Steenhuiswijk naar de school. Albert trekt heel die tijd met haar op. Dit maakt wel indruk. Ook vertelt Jantien over een buurman die aldoor probeert vader, moeder en de kinderen in de kerk te krijgen. Zij zijn voor de kerst uitgenodigd om deel te nemen aan een maaltijd en zang na. Waarschijnlijk gaat het om een lid uit de familie Salomons¹³, die aangesloten zijn bij de Vergadering der Gelovigen. Zij houden bijeenkomsten in een zelfgebouwde houten barak vooraan op de Oostelijke Doorsnee. Ik heb meerdere buurtbewoners gesproken die deze bijeenkomsten, die door een spreker Wilson wordt geleid, bezoeken. Vader Gerrit Doek verdient rond de oorlog bij met klompenmaken. Hij werkt voor zijn huurbaas, maar houdt ook beesten; kippen, konijnen, sik-

Limietweg 8 met Dina de Jonge, Grietje Ensing, Wietske, Lena, Trijn en broertje Henk de Jonge. De foto is in 1946 genomen door Griet Cramer, dochter van kruidenier Harm Cramer van de Limietweg. Zij brengt op dat moment de 'boodschappen' rond.
(Collectie Wietske Wever-de Jonge)

*Gerrit Doek en
Matje Bos
(Collectie Minie
Telkamp-Bos)*

Onder: Aankondigingen van evangelisatie-samenkomsten van de Vergadering der Gelovigen in hun lokaal aan de Oostelijke Doorsnee in het Advertentieblad 't Kompas van zaterdag 24 december 1932.

ken, schapen, kalveren en koeien op het groene veenland rondom het huis. Door de voortschrijdende veenafgraving, ook het bos en het perceel van Aardema worden afgegraven, verdwijnt steeds meer grasland voor de beesten. Gerrit ziet uit naar een andere woonplek waar hij met zijn beesten uit de voeten kan. Boer Cees Hospers biedt hem het huis op Bredesloot 3 aan. De familie verhuist. Het is dan 1943, het jaar dat Jantien trouwt met de in 1919 geboren David Bos. Een eeuw later viert hij aan de Wilgenlaan in Emmer-Compascuum zijn

*De Hogebrug, de hobbel in de Limietweg.
(Foto: Gerard Steenhuis, 2023)*

honderdste verjaardag. Kort erop overlijdt hij. In de *Emmer Courant* van 19 februari 1924 lees ik dat Bernard Rudolf Suelmann zes hectare grond verkoopt aan Evert Aardema. De prijs is 4.600 gulden. Het gaat om Rudolf Suelmann met bijnaam Keukn 'Kökn' Roelf.

Zuidelijker op Limietweg 7

Twee zijwijken zuidelijker staat de woning met adres Limietweg 7. Aaldert de Jonge vertelt dat vervener Ernst Meijer op het dal, op de oostkant van het kanaal, een schuur heeft staan. Na de oorlog bivakkeerden zomers in deze schuur turfgravers uit Winschoten. Op zaterdagmiddag gingen ze op de fiets naar huis en op zondagavond keerden ze terug. Daarna, begin 1949, werd de schuur vertimmerd tot woonhuis voor het gezin van Jan Ensing. Tot 1955 woonde het gezin hier. Op 3 december 1937 verkocht notaris H.J. Oosting de plaats aan Ernst Meijer. Het perceel is zes hectare groot. Rond 1955 volgt afbraak.

Limietweg 8

Volgens de woningkaart wordt dit huis van januari 1939 tot juni 1948 bewoond door het gezin van Albert de Jonge (1899-1968) en Hendriken Seubers. Eerst hadden ze gewoond in blok VI, in één van de bloembakhuizen aan de Schutwijk in Klazienaveen. Vader Albert werkte als veenarbeider voor grondeigenaar en huurbaas Piet Sutman. Sutman woonde vooraan in Emmer-Compascuum aan het Oosterdiep en had aan huis ook een winkel. Het was de bedoeling dat het personeel in deze winkel hun inkopen deden (zie foto blz. 33, rechtsonder). Dochter Wietske (1933) en zoon Aaldert (1934)

beleefden hier hun jeugdtijd en samen met meer buurtkinderen bezochten ze de school van meester Van Brummelen. Na een conflict met zijn baas, wisselde vader van werkgever om voor Meijer en Steenhuis te gaan werken en naderhand nog voor de jongens van Muskee, die turf groeven voor steenfabriek De Concurrent, de opvolger van Berg en Smit. Ook moeder veranderde elke keer mee van werkgever. Wietske legt uit: “We woonden vlakbij de Hogebrug (zie afbeelding hiernaast en de schets op bladzijde 27), de hobbel in de Limietweg. Ten noorden hiervan lag een bruggetje over het kanaal. Zo kwamen we bij ons huis. De woning stond honderd meter vanaf het kanaal op het bovenveen. Beneden, in het dal, hadden we een tuin en daar stond ook de waterput. De vloer was van hout, de muren van steen en het dak was met pannen belegd. De éénkamerwoning en de ramen waren gericht op het kanaal en de Limietweg. In de kamer waren aan de noordkant twee bedsteden afgetimmerd voor de zes kinderen. In de kamer werd op een fornuis gekookt en de ruimte werd door een turfkachel verwarmd. Er was geen bovenverdieping. Het achterhuis bestond uit een deel met aanrecht en een bedstede voor de ouders. De achterdeur was de enige ingang. De wc-gang was buiten in het huus-sie. Bij het huis stonden verscheidene schuren voor de schapen, geiten en kippen. Verder was het veld open met vooral overal turfbulten. In de wijk naast ons huis woonde in een woonschip Thomas Koops. We gingen niet naar de kerk. Vader wilde niet. Toen we eenmaal weer op Klazienaveen-Noord woonden bezocht moeder de kerk van De Weerd.” De woningkaart vermeldt dat het huis is afgebrand. Dat zal rond 1949 zijn geweest.

Twee huizen zuidelijker

Direct zuidelijker geven de woningkaarten nog twee adressen aan. Het eerstvolgend beschreven adres is Limietweg 11. De woning staat op de plaats van Harm Schoo. Het moet een klein arbeidershuisje zijn geweest, opgetrokken uit rode steen. De plaatseigenaren Harm en later zoon Hendrik Schoo waren tientallen jaren bakker voor de vele turfarbeidersgezinnen in de buurt. Zij hadden hun bakkerij aan het Verlengde Oosterdiep, dichtbij

Veenarbeiders van Zwartenberg met vrouwen en kinderen. Namen zijn niet exact bekend. Mogelijk uit de families De Jonge, Doek, Ensing, Hüsers, Poker en Tholen. (Collectie Minie Telkamp-Bos)

de Springersbrug en ook dichtbij de school daar. “Aole Harm Poker is turfgraver voor Schoo,” zegt Grietje Bosma. In 1944 overleed echtgenote Maria Margaretha Rolfes. Harm Poker was bijna dertig jaar weduwnaar. Een tijdlang woonde een dochter met kind bij hem in. Na mei 1955 werd het huis afgebroken.

Het laatste huis dat ik beschrijf staat ten zuiden van de hierboven genoemde woning. “Er is geen wijk tussen,” meent Aaldert de Jonge. Het adres is Limietweg 12. Het perceel is eigendom van Piet Sutman. De woningkaart vermeldt als laatste bewoner het gezin van Johan Bernard Tholen en Anna Catharina Poker. Zij is oudste dochter uit het hiervoor beschreven gezin Poker. In 1954 verhuizen ze naar een woning in Het Spaan in Barger-Compascuum, daarna volgt afbraak. Volgens Catrien Roufs-Berken (1937) gaat het om een groot houten huis met golfplaten op het dak.

Nog een aantal huizen

Op aangeven van Grietje Bosma kan ik nog een aantal woningen met adressen toevoegen. Tegenover Limietweg 1, perceel staat op naam van

Drie huizen in Emmer-Compascuum van genoemde verveners in dit verhaal ‘Verlaten land’. Boven is het huis van Ernst Meijer en Albertje Bunt op Oosterdiep wz 20. In het midden woont Josephus Hermannus ‘Joost’ Steenhuis met Aleida Johanna Wortelboer op Hoofdkanaal wz 66. Rechts is het huis van Petrus Bernardus ‘Pieter’ Sutman en Johanna Henderika Joosten en sinds 1941 Johanna Maria Steggink op Oosterdiep oz 4 (Foto’s: Gerard Steenhuis)

Heine/Heijnen, woont het gezin van Herman Heine en buurmeisje Annie Salomons. Hij is een neef van

de vervener-opzichter Rudolf Heijnen en werkt mee als turfgraver, en zij is dochter van Klaas Salomons en Trijntje Hommes. Mogelijk adres Limietweg 2.¹² Rond 1939 verhuist dit echtpaar naar Hoensbroek, Limburg. Ook noemt ze nog het huis van oude Klaas Salomons¹³ voordat hij verhuist naar de Oostelijke Doorsnee. Ik neem aan dat hij woont op zijn eigen plaats dus tegenover het adres Limietweg 3. Mogelijk adres Limietweg 4. Grietje weet nog hoe de ‘verlaten’ huisplaats met oude vruchtbomen, verwilderde struiken en sporen van de oude moestuin er uitzag.

Dan zegt Aaldert de Jonge dat achterop de plaats met de schuur van Meijer een familie Berken woont. Mogelijk adres Limietweg 9. Ik spreek dochter Catrien. Het gezin Berken is in april 1937 teruggekeerd vanuit Limburg. Haar moeder is op dat moment zwanger van haar. In de *Emmer Courant* van meer dan tien jaar ervoor, namelijk van 14 november 1924, staat een opvallende advertentie. ‘Spoed! Wegens vertrek naar Limburg te koop een arbeiderswoning met anderhalve hectare land in huur. Prijs ‘Spotbillijk’ Johan Harm Berken, Barger-Compascuum aan de grens’. Kennelijk is het de familie niet bevallen in de mijnenstreek (Voerendaal) en keren ze terug naar het Zuidoost-Drentse veengebied. In de winter van 1941 verhuist het gezin naar een zojuist gereedgekomen huurwoning aan De Stikker in Barger-Compascuum. Volgens dochter Catrien betreft het huis op Zwartenberg een barak van hout met op het dak een grijze pan. Het staat evenwijdig aan het kanaal. In het midden is een forse voordeur en rechts en links ervan een groot raam.

Verlaten land

Tot zover de beschrijving van de buurt Zwartenberg. Nagenoeg alle beschreven keten, huizen en barakken zijn geruimd. Evenals de oude houtwallen, verknotte kersbomen, halfwas struiken, waterputten en schuurtjes. Slechts één huis is blijven staan. Als één van de laatste streken in de gemeente staakt ook hier het veenbedrijf. Na het afvoeren van de turf is de ondergrond ontgonnen en ook de ondergrond van de verschillende huisplaatsen verspit. De bodem is wel een meter gezakt. Dalgrond is ontstaan. De vervener maakt plaats voor de boer.

Noten

1. De benaming Zwartenberg is afgeleid van het Duitse woord Schwartenberg. Dit is de zandhoogte op de grens bij Emmer-Compascuum. Het Duitse Schwartenberg is naast de zandhoogte ook de straatweg in noordelijke richting naar Rütenbrock. Aan de straat staan ongeveer 35 huizen, waarvan 25 aan de westkant. Dit betreft veelal (voormalige) boerderijen die tot het einde van de oorlog hun grondbezit in het Nederlandse Munsterscheveld hebben. In 1862 krijgen deze boeren, als afkoop-som van eerdere weiderechten aan de Runde en bij het Zwarte Meer, Nederlands grondgebied, ten zuiden van de Schwartenberg en pal aan de grens, toegewezen. De titel van dit artikel ‘Verlaten land’ is een deel van deze streek. In de loop der tijd zijn veel boerenhoeves verdwenen. Het betreurt de huidige inwoners van de straat dat de ‘opengevallen’ plaatsen niet worden opgevuld. Het geeft een wat desolate, inderdaad eveneens ‘verlaten’ sfeer. Maar nieuwbouw zo pal op de landsgrens wordt niet toegestaan.
2. Verlengde Tweede Groenedijk betekent dat er ook een Eerste Groenedijk moet zijn. En dat klopt.
3. Derk Gort, Verhalen van de Breede Sloot Crisistijd en mobilisatie (Uitgeverij Meitied, 2021), p. 13. ‘Op de veenplaats aan de Duitse grens was meer te beleven. Daar lag een enorme vlakte veen, nog niet aan snee; een groot heideveld, zover je kon kijken. De boekweitakkers vanaf Lindloh liepen schuin op de grens aan. Vanaf een wagenpad langs de akkers kwam iedere morgen een oude man met koeien en schapen langs, die hij weidde voor de boeren van Schwartenberge en Lindloh. De oude man noemden ze koeheer.’
4. Gerard Steenhuis, Land op de schop (Barger-Compascuum, 2013), p. 12. Het gaat om de kaart van Roelf Feringa en geeft de situatie van rond 1913 weer. In noordelijke richting zijn het de boeren H.H. Feringa, H.H. Gebben, Th. Albers, Katrol Harm, R. Suelman (zie noot 5), Hoezen, H.H. Hölscher ‘Pot Hinnerk’, R. Heine, H.H. Kuhl (zie noot 5), Berken, W. Martens, G.H. Fischer en Wolters ‘Grote Kneipe’.
5. Zie noot 3, Derk Gort, p. 24. Op het bovenveen, daar aan de lange veenweg die kilometers naar het zuiden liep en waar nog geen turf werd gegraven, stonden kleine boerderijtjes met strodaken en veel schuren eromheen. Daar op het hoogveen werd nog koren, boekweit en aardappelen verbouwd op akkers van tien meter breed en honderd meter lang; het strekte zich uit tot aan de grenssloot. De boerderijtjes stonden in sparren- en berkenbosjes. In de eerste boerderij woonde Koel Menne. Van de veenweg af kwam je zo op het erf en zag je naast de schuur de göbel (rosmolen), die door een paard getrokken, de dorsmachine in beweging bracht om het koren, de boekweit te dorsen of de boter te karnen. Zo’n paard trok de göbel rond, gelijk

- een mallempaard. [J. Verderop woonde Suelmän die had net zo'n boerderijtje als Koel Menne. [J Koel Menne verkocht de melk die hij over had aan de veenarbeiders uit de buurt. GS: Met Koel Menne wordt bedoeld Kuhl Minne. Minne betekent Herman(n) Heinrich. Dus Hermann Heinrich Kuhl (1854 Gross Fullen - 1943 Weiteveen/ Veltmanstichting). Suelmän moet zijn Bernard Rudolf Suelmann (1860 Lindloh - 1941 EC) met bijnaam Keukn (Kökn) Roulf. Bron: Collectie Broer Berens.
- 6 F. Geerdink en K.F. Geerdink, 100 jaar parochie 'Sint Willehadus' Munsterscheveld/Emmer-Compascuum 1895-1995, Emmen 1996, p. 137. Het gaat om de bewoners van de buurtschap Breede Sloot.
 - 7 Gerard Steenhuis, Land op de schop, 2013, p. 41. De grondeigenaren in het Zwartenberger-Compascuum in 1929 zijn van noord naar zuid: J. Baron, B. Sassen, N.V. Veldkamp, A. Wessels, E. Meyer, H. Heine, A. van Klinken, K. Salomons, E. Aardema, Halm, wed. J.H. Haitel, H.J. Oosting, P. Sutman, H. Schoo, Berg en Smit, J. Heinrich Robben, J.R. Kuhl, Boerland (Nw Pekela), J. Lingenaar, B. Herder, H.H. Veringa, de Graaf, J.B. Heller, B.H. Theeder, J. Scholte Albers, J. Muller, G. Kars, J.H. Robben, F.H. Greve en H.H. Greve. Van deze lijst is de eerste helft relevant voor dit onderwerp Zwartenberg.
 - 8 Wim Visscher, 'Antonie Veldkamp (1887-1960) een man met ondernemingsgeest', in: Kroniek, juni 2011, p. 6-12.
 - 9 De naam Limietwijk kennen de bewoners van de buurt niet. Deze haal ik van kaarten en van het internet. De buurtbewoners, boeren en turfarbeiders gebruiken in die tijd de namen Derde wieke, Bovenste wieke of Achterste wieke. Derde wieke: na Scholtenskanaal en Verlengde Oosterdiep is dit de derde wijk. Bovenste wieke: omdat westelijk ervan alle grond afgegraven en lager-onder is, ligt de grensstreek juist hoger-boven. Achterste wieke: het bewoonde deel van de streek aan het (Verlengde) Oosterdiep, bij de scholen, winkels en kerken heet in de volksmond voor en het gebied en kanaal dichtbij de grens achter.
 - 10 Pieter Albers. 'Wesuwe Kamp VIII', in: Gevangen in het veen. De geschiedenis van de Emslandkampen, Groningen 2005, pg. 73-83.
 - 11 Het pand van Evert Aardema is in 1910 gebouwd door Piet Sutman. Het was in die tijd een zeer fraai hotel met meerdere verdiepingen. Zie Historische werkgroep Emmer-Compascuum, Van veenhuisje tot dorpspaleis Emmer-Compascuum, 2015, p. 106. Veel jonge vrouwen uit Emmer-Compascuum en omringende dorpen werken voor hun huwelijk als coupeuse bij Aardema.
 - 12 Er is over de bewoning van de familie Heine op Zwartenberg meer geschreven (dank aan Jan Wanders). In een politieverslag over krotpruiming in de gemeente Emmen uit de jaren 1924 tot 1930 wordt geschreven dat het huis van Herman Heine, BC 240 niet bewoond is en er wordt op spoedige afbraak aangedrongen. Politie Idema is wezen kijken. Dit moet gebeuren op dinsdag 10 mei 1927. Twee timmerlieden en veldwachter Engbers zullen erbij zijn. De heer Heine woont sinds korte tijd in Limburg, Heerlen. Ook wonen een zoon en een dochter in het huis. Er groeien aardappelen op het land en als deze in het najaar gerooid zijn, wil de rest van de familie ook naar Limburg. Uiteindelijk wordt de woning niet afgebroken. Heine vraagt of de woning als gereedschapsschuur voor zijn buurman mag blijven staan. Vanaf half 1928 wordt de keet betrokken door Rudolf Wolters uit EC 319, aldus veldwachter Waldstra. Herman Heine (1875 Odoorn - 1963 Kerkrade) is oudste broer van Rudolf Heijnen en vader van Herman die later trouwt met Annie Salomons.
 - 13 Over de familie Salomons. Arie Brouwer e.a., Parenteel Salomons 1650-199 deel I (Emmen 1999), p. 422. De in Barger-Compascuum aan de grens/Limietweg en in Emmer-Compascuum aan de Oostelijke Doorsnee / Bredesloot wonende familie Salomons stammen af van Otto Jans de Beij Salomons en Trijntje Broeksema. Zij zijn voorouders van een omvangrijk nageslacht met vertakkingen in Australië, Canada en Zuid-Afrika. Otto Jans is landbouwer en vervener, eerst in Exloërmond en later in Emmer-Compascuum. Daarnaast is hij een tijdlang visser. Hij is zeer gelovig en leest elke dag in de Bijbel. Het gezin woont aan de Oostelijke Doorsnee en vlakbij staat het vergaderlokaal van de Vergadering der Gelovigen. De familie gaat hier naar toe omdat de hervormde kerk ver weg staat. Otto Jans' zonen Jan en Klaas sluiten zich aan bij deze Vergadering der Gelovigen. Klaas Salomons (1880 Musselkanaal-1959 EC) trouwt in 1902 met Trijntje Hommes (1882 E-1948 EC) en naderhand met Katriena Oost. Mogelijk zijn ze rond 1910 op Zwartenberg - ik denk dus Limietweg 4 - gaan wonen. Hun dochter Annie (1916 BC - 1943 Heerlen) trouwt met haar buurjongen Herman Heine (1915 E-1989 Heerlen). Ze wonen op het (geschat) adres Limietweg 2. Zij verhuizen naar Limburg. Zij overlijdt vroeg en Herman Heine hertrouwt. Het enige nog bestaande huis Limietweg 3 wordt bewoond door Otto Salomons (1901 Exloërvveen - 1990 St. Catharines Ontario Canada) getrouwd in 1922 met Jantje Hekman (1900 EC - 1990 E). Hij is zoon van Otto Jans' zoon Jan. In 1949 verhuizen ze naar Canada. Hun oudste drie kinderen keren terug. De jongste ervan is Johan (1929 EC), hij trouwt met Geziene Meijering (1929 Zmeer), dochter van 'schuin tegenover' zetboer Harm Meijering en Trijntje de Roo.

Voor de uitgebreide versie van dit artikel zie:
www.achterdebredesloot.nl/historie/verlatenland

Truus Kromsigt en Jo Weijers

In december 1958 kwamen longarts G.J.L. (Truus) Kromsigt (1915-2004) en schilderes Jo Weyers (1900-1992) vanuit Hoogeveen in Emmen wonen. Zij hadden een woning op het adres De Veenkampen 7 gekocht. Over de woning waren zij zeer enthousiast. Begin februari 1959 werden de beide vrouwen door twee ‘journalisten’ van de *Emmer Courant* voor de rubriek *Vrouwen voor het voetlicht* geïnterviewd. De interviews werden op 1 februari 1959 (Kromsigt) en 8 februari 1959 (Weijers) geplaatst.

G.J.L. (Truus) Kromsigt

De Veenkampen 7

De interviews vonden in de avonduren bij de beide vrouwen thuis plaats. De eerste keer hadden de verslaggevers door de schemering en de slechte straatverlichting enige moeite de woning met het adres De Veenkampen 7 te vinden. Maar eenmaal op de juiste plek vonden zij zowel het huis als de bewoonsters alleraardigst.

De beide dames waren ook bijzonder blij met hun woning.

“Wij hebben toch zo ontzaglijk geboft,” zegt dokter Kromsigt, “deze woning was juist één dag tevoren te koop aangeboden. Het huis voldeed volledig aan onze eisen ten aanzien van indeling, kleur en bezonning. Wij voelen ons dan ook erg gelukkig in dit huis.”

De woning was voor de beide vrouwen niet te groot, niet te klein. Er was voor hen voldoende woonruimte, een studeerkamer voor dokter Kromsigt, een atelier voor de schilderes Jo Weijers. Er hing een doek met als onderwerp ‘Het Hollandse veld’. Het was een pendant van een hoekje

*De Veenkampen 7 in 2023
(Foto: Google, 2023)*

*G.J.L. (Truus)
Kromsigt
(1915-2004).
(Tekening
Nahidh
Salman)*

*Het Consultatiebureau aan de Min. Kanstraat,
waar longarts Kromsigt heeft gewerkt.
(Collectie Sis Hoek-Beugeling)*

‘Parijs’, dezelfde kleuren. De journalisten schrijven: ‘Over het algemeen schildert Jo Weijers in vrolijke kleuren. De beide doeken waren stemmiger van toon. Desondanks moest men er geboeid naar blijven kijken.’

De schrijvers konden niet nalaten het enthousiasme voor de woning van de longarts en de schilderes te vermelden. ‘Zulke optimistische klanken van woningzoekenden zijn te uniek in (en voor) de gemeente Emmen.’

Dokter Kromsigt was tot en met 1958 in Hoogeveen als longarts werkzaam, waar zij ook samen met Jo Weyers in een mooi nieuw huis woonde. Toch had zij naar Emmen gesolliciteerd. Het antwoord op de waarom-vraag kwam even spontaan als verrassend: “Omdat ik hier méér werk heb. De gemeente Emmen beslaat nu eenmaal een veel groter gebied. In Hoogeveen had ik niet genoeg te doen,” zegt zij met een glimlach.

De verslaggevers wisten dat onder haar leiding in Hoogeveen een nieuw Consultatiebureau voor de tuberculosebestrijding was gebouwd. Bewonderend schreven zij: ‘Wij weten eveneens dat deze tener uitziende jonge vrouw daar een enorme werkkraft heeft ontwikkeld en een sterke stimulans is geweest voor ieder die met dit bureau iets uitstaande heeft gehad. Wij herinneren ons, dat bij de opening, die door de inspecteur voor de volksgezondheid werd verricht, grote lof aan dokter Kromsigt werd toegeswaaid waarbij werd vermeld dat, zonder haar bemoeienis het gebouw zeker nog lang niet tot stand gekomen zou zijn. Toen wij hierover spraken, merkte zij op - en het klonk als een verontschuldiging: “Ik heb dan ook het gehele jaar 1957 geen vakantie gehad.”

Aan het slot van het interview wordt Kromsigt naar haar liefhebberijen gevraagd. De verslaggevers: ‘De resultaten spraken voor zich zelf. Wij kregen een zeldzaam fraaie gekweekte orchidee te zien en, onder veel andere planten, een pracht exemplaar gekweekt uit een pluusje van de ananas.’ Truus Kromsigt zei aan het einde van het interview dan ook: “Ik zou graag een warm plantenkastje hebben.”¹

Berendina Johanna (Jo) Weijers

De beide journalisten van de *Emmer Courant* hadden zo hun vooroordelen over kunstenaars: ‘Mensen die iets met de Kunst - met een grote K - te maken hebben, vergeeft men gaarne de afwijkende sociale instelling die zij mogelijk mochten hebben. Zij mogen excentriek zijn in hun meningsuiting, slordig op hun uiterlijk, slordig in kleding en omgangsvormen. Wij hebben daar stevast een verontschuldiging voor evenals voor de gedragingen van jonge kinderen. Hij of zij is immers zo artistiek!’ Maar dan moeten zij bekennen: ‘Jo Weijers, de bekende schilderes heeft niets excentrieke. Zij is niet achteloos, maar vriendelijk en attent. Haar uiterlijk is verzorgd, haar innerlijk, zoals uit een prettige conversatie blijkt, zeer maatschappelijk ingesteld. Haar persoon en omgeving hebben iets zeer evenwichtigs.’

*B.J. (Jo)
Weijers
(1900-1992).
(Tekening
Nahidh
Salman)*

*Jo Weijers,
Bessen, olieverf
op doek 39 x 49,
Particuliere Col-
lectie.*

*Dit schilderij heeft
zij in Emmen ge-
maakt en was ooit
voor f. 175,00 te
koop. Eind okto-
ber 2023 werd het
voor € 110,00 aan
een particulier in
Spanje verkocht.*

Weijers, Johanna Berendina (Jo) Weijers (Den Haag 5 augustus 1900 - Amersfoort, 2 september 1992, dochter van Berend Wolter Weijers, Kampen, 11-05-1866 en Katarina Bijland, Woerden, 14-03-1870) groeide op in Den Haag, waar zij aan de Akademie voor Beeldende Kunsten heeft gestudeerd. Zij schildert, aquarelleert, tekent (pen, pastel) bloemen, stillevens en landschappen. Ook restaureerde zij schilderijen. Zij was lid van 'Arti et Industriae' in Den Haag en van de Amersfoortse Kunstkring 'A.K.G.'. Zij schilderde ook in het buitenland, onder andere in Parijs, Bretagne, de Elzas en in de Franse Alpen. Na aanvankelijk op verschillende adressen in Den Haag te hebben gewoond, woonde zij vanaf april 1946 in Soest en vanaf juli 1953 in Hoogeveen. Op 20 december 1957 vestigde zij zich in Emmen.²

Bovendien blijkt 'Mejuffrouw Weijers' voor de journalsiten een prettige vertelster te zijn: 'Wij behoeven niet veel vragen te stellen. Zij weet waarvoor wij gekomen zijn en dus geeft zij ons enig inzicht in haar werk en haar leven.

Geheel vreemd was dit werk ons niet. Wij ontdekten in het woonvertrek van de vriendinnen onmiddellijk het zuivere en zonnige in compositie en kleuren, het werk van Jo Weijers.'

Tegen de journalisten vertelt zij, dat zij niet uitsluitend met nieuw werk bezig is: "Ik werk ook aan restauratie. Ik heb juist een beschadigd paneeltje opgeknapt. Het was een 'Jan Steen'." 'Zij zegt het met de eerbied en de verering van de jongere voor de oude meester,' aldus de journalisten.

Jo Weijers: "Ook kreeg ik een doormidden gebroken paneeltje van Van Daalhoff te restaureren en ook een doek van Akkringa. Dat leek als doorzeefd. Het moet worden verdoekt, bijgeschilderd en gevernist. Ik heb er m'n handen vol aan, maar het is mooi werk."

Eens per week gaat mejuffrouw Weijers naar het Sanatorium Zonnegloren in de gemeente Soest, waar aan schildertherapie wordt gedaan voor de patiënten. Weijers: "Leuk werk, maar verbazend

vermoeiend. Men is de gehele dag op de been."³ Haar therapiewerk bleef niet ongemerkt. Eind 1959 werd zij ook bezigheidstherapeute in het sanatorium Beatrixoord in Appelscha. In de *Friese Koerier* van 24 november 1960 kreeg zij veel waardering voor dit werk: 'Zowel juffrouw Weijers als de heer Van der Laag hebben op deze manier bij tal van patiënten een nieuwe wereld geopend, waarin zij zoveel vreugde en afleiding vonden, dat alleen dit reeds grote voldoening zou geven, nog afgezien van het feit, dat zij daardoor sneller genazen en in de maatschappij konden terugkeren.'⁴

Tentoonstellingen

In Emmen werden haar schilderijen en aquarellen snel bekend. Zij woonde nog geen jaar in Emmen of dr. D.A. Wumkes, rector van het gemeentelijk lyceum haalde haar over om haar werk, 37 schilderijen en aquarellen, van 3 tot 30 oktober 1959 in zijn school te exposeren. Dagelijks kon men haar werk van 15.00 tot 21.00 uur bewonderen.

Op zaterdagmiddag 3 oktober 1959 opende Wumkes namens het tentoonstellingscomité de expositie. In zijn openingswoord wees hij op het feit, 'dat voor het eerst een ingezetene uit het dorp Emmen

in het lyceum exposeert'.

Hij roemde de kwaliteit van de schilderijen en aquarellen van Jo Wijers. Haar werk 'is niet gecompliceerd, het is eerlijk en het doet positief aan. Het getuigt van een positieve en vrij sterke persoonlijkheid. De liefde van de schilderes gaat vooral uit naar het pittoreske en ze geeft blijk een goede visie op de natuur te hebben,' aldus Wumkes.

In haar toespraak verklaarde Jo Wijers dat ze geen abstracte schilderkunst wil beoefenen, maar werken maakt, die ze voor een ieder begrijpelijk wil laten zijn. Jo Wijers: "De kleur is voor mij een van de belangrijkste punten. Deze spreekt mij het eerst aan, dan pas het te schilderen object.

Haar meeste doeken heeft zij in Nederland geschilderd, maar zij heeft ook in het buitenland gewerkt. Veel heeft mej. Wijers in eigen land geschilderd. Zo zijn er op de expositie in Emmen ook veel schilderijen te zien, die zij in Bretagne heeft gemaakt. De kop van het artikel in de *Emmer Courant* over haar expositie was:

Werk getuigt van positieve en sterke persoonlijkheid.⁵

Haar expositie in het gemeentelijk lyceum kreeg in 1960 een vervolg. In oktober 1960 was er een tentoonstelling van haar werk in Hotel Grimme.⁶ Het is niet bekend of er na 1960 ook nog exposities van haar werk zijn geweest.

In de jaren vijftig werkte ze veel met het paletmes. Op 7 februari 1991 verhuisden Truus Kromsigt en Jo Wijers naar een appartement in Amersfoort, waar Jo Wijers op 2 september 1992 overleed. Truus Kromsigt stierf op 10 augustus 2004.

Jo Wijers, Bij Pont en Royans, olieverf op doek, 40 x 50. Part. Coll.

Het grafmonument van Jo Wijers en Truus Kromsigt op begraafplaats Rusthof, Dodeweg 31 in Leusden. (Foto: www.begraafplaatsen.nl)

Noten

- 1 Emmer Courant (EC), 01-02-1959.
- 2 Sanders, Roel, Schilders van Drenthe, Zuidwolde 2001, blz. 238.
Scheen, Pieter A., Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950, deel M-Z, Den Haag 1970, blz. 589-590.
- 3 EC, 08-02-1959.
- 4 Friese Koerier, 24-11-1960.
- 5 EC, 28-09-1959; EC, 05-10-1959.
- 6 EC, 15-10-1960.

Wie weet meer?

We weten niet wie de twee 'journalisten' waren. Hun namen werden niet vermeld. Mogelijk waren het 'vrijwilligers' die meer aandacht 'voor vrouwen in de samenleving' in de krant wilden hebben. Wie weet meer? Reacties graag naar: Albert Eggens, 0591-859087. of alberteggens@hotmail.com of Gerben Dijkstra, 06-50805953 of gjd50@ziggo.nl.

*Oude Shellpomp
(Collectie: Hans Thedinga)*

*door Piet Naber
en Hans Thedinga*

De eerste benzinepomp in de gemeente Emmen anno 1923

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat de Firma J. Thedinga & Co. bij de Gemeente Emmen een vergunning aanvroeg voor het plaatsen van een benzinepomp aan de voorkant van hun garage, gelegen aan de Hoofdstraat te Emmen.

Dit was de eerste plaatsing van een benzinepomp in de gemeente Emmen. Burgemeester en Wethouders namen dan ook wat meer tijd om tot een besluit te komen. In een brief van 15 mei 1923 met als opschrift 'Verdaging der beslissing op een verzoek om vergunning' schreven B. en W. dat 'het onderzoek naar de op te leggen voorwaarden nog niet is afgelopen'.

Dat duurde niet zo lang, want op 19 juli 1923 kwam dan de goedkeuring met daaraan verbonden een aantal strenge voorwaarden. Zo moesten onder andere de ondergrondse tank en vulinrichting en

de aftapinrichting volgens het systeem Milwaukee worden uitgevoerd. Verder moest het vullen van de tank en het aftappen van benzine uitsluitend gebeuren bij daglicht of 'bij ten genoegen van Burgemeester en Wethouders voldoende geïsoleerd kunstlicht'. Ook mag bij het vullen en aftappen niet worden gerookt en de benzinepomp moest voor 1 januari 1924 in werking zijn.

Op 11 september 1923 kreeg de firma Thedinga van de N.V. Acetylena, het verkoopkantoor van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch Indië bericht dat de Bowserpomp met een 2.000 liter tank richting Emmen was verzonden. In de brief stond uitdrukkelijk vermeld dat de kist niet geopend mocht worden totdat de Firma Van de Heide-Evers & Co uit Rotterdam in Emmen was om de pomp te installeren. Het was een handpomp van Engelse makelij waar men door zwengelen 5 liter glazen met benzine kon vullen. Vervolgens kon de pompbediende de inhoud via een slang in de tank van auto of motor laten lopen (zie afbeelding linksboven).

In de *Emmer Courant* van vrijdag 12 oktober 1923 werd vermeld dat de benzinepomp in werking was: 'Wij hadden het genoegen bij de firma J. Thedinga en Co. een inrichting van buitengewoon praktisch nut te aanschouwen in de installatie van een Browser trottoir-benzine-pomp, een toestel van zeer vernuftige vinding. Onze tijd vraagt goede en vlugge bediening, gepaard aan economische uitvoering. De ondernemende firma Thedinga heeft terecht ingezien, dat een benzinepomp van de laatste vinding in een behoefte zou voorzien.'

Op de foto van de elektrische pomp uit 1935 staan als pomper mijn B.A. (Bé) Thedinga en de bekende en bekwame veearts Vrielink, die aan de Boslaan woonde. Vrielink was groot supporter van de voetbalclub Emmen en zelfs jaren bestuurslid. (Collectie: Hans Thedinga)

*De benzinepomp
in 1951
(Collectie Hans
Thedinga)*

Tot die tijd werd de benzine uit 10 liter blikken verkocht, die in houten kisten opgeslagen waren voor de garage. Door middel van een trechter werd de benzine overgeschonken in de tank van de auto. Met het oog op morsen een brandgevaarlijk en tijdrovend werk.

In 1935 werd deze handpomp vervangen door een elektrisch type met telwerk en werd de pomp verder naar de Hoofdstraat geplaatst. Zodat nu aan beide zijden van de pomp getankt kon worden (zie foto 1935, bladzijde 40).

In de jaren dertig en veertig moest de klant bij de pomp claxonneren, waarna de pompbediende uit de winkel kwam om de tank te vullen.

Begin jaren vijftig van de vorige eeuw werd er een tankkiosk met dubbele pompen geplaatst. Deze tankkiosken werden in de loop der jaren steeds uitgebreider evenals het assortiment.

Toen het centrum van Emmen autovrij gemaakt moest worden werd het tankstation in 1985 verplaatst naar de nieuwe locatie van Thedinga aan de Dordsestraat bij de Gas-Bol.

Zo verdween de dorstlesser van verbrandingsmotoren uit het straatbeeld in de Hoofdstraat om plaats te maken voor andere drinkgelegenheden in het centrum van Emmen.

*De benzinepomp in 1967
(Collectie Hans Thedinga)*

'Huize' Wielens trotseerde de tijd tot 1972, toen moest ook zij wijken. Een betonnen gebouw met daktuin nam haar plaats in. Het huis met het uithangbord, links ervan, werd bewoond door loodgieter Doeve. In deze woning begon Van den Bos in 1898 zijn brandstoffenhandel. Voor hem woonde rijksveldwachter Venema in het pand. Hij had een winkel met van alles en nog wat. Op deze plek verrees later de Groninger Bank, daarna de Twentsche Bank en nog later de Algemene Bank Nederland. In het kleine huisje dat nog net tussen de bomen zichtbaar is, woonde Jan Pronk. (Collectie Roelof Boelens)

Huldiging mevr. v. Riel-Smeenge
Mevrouw van Riel-Smeenge, oud-schooldirectrice in 't district Emmen, werd 1 November aldaar gehuldigd.

Boven: Huldiging bij Hotel Wielens. (Collectie Roelof Boelens)
Krantenberichten uit de Emmer Courant van
4 en 7 november 1924.

Omslag voorzijde: Jo Weijs, Landschap met hut, olieverf
op doek, 39x49, Particuliere Collectie (zie ook bladzijden
36-39).

Op de achtergrond een deel van de kaart van Drenthe van
1634 van C. Pijnacker (eerste versie)

Plaatselijk Nieuws.

EMMEN, 7 November.

— Hoewel het haast overbodig is, melden we nog even dat, waar in het verslag van de huldiging van mevr. Van Riel-Smeenge, in het vorig nummer, na de diverse redevoeringen van geen applaus was melding gemaakt, dit een onwillekeurig verzuim onzerzijds was. Alle redevoeringen, niet het minst die door de dames gehouden, viel een hartelijk applaus ten deel.